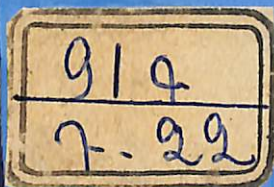
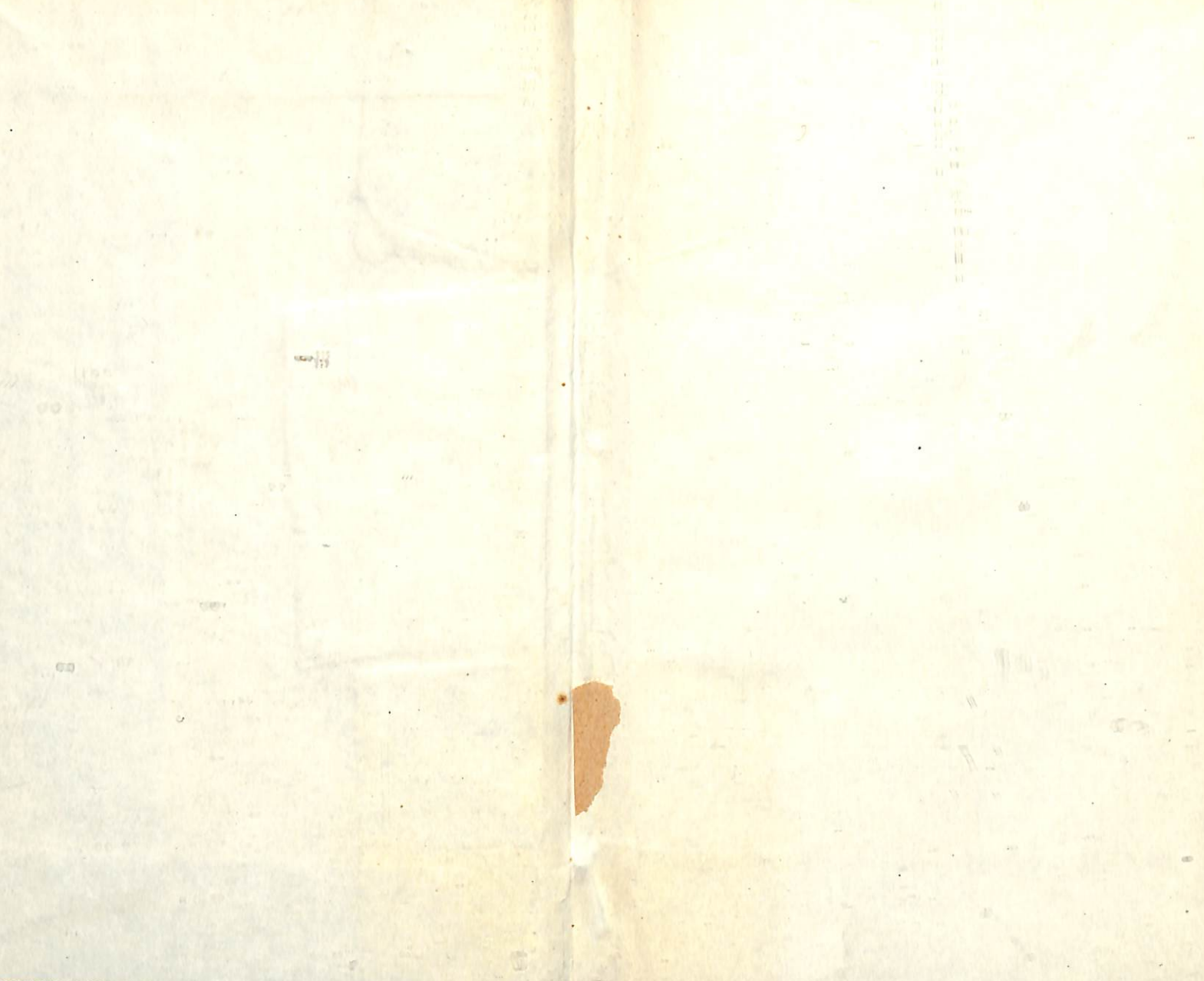

Генерал-фельдмаршал

Сергей Бобринский

Генерал IX

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ -5 OCT 2011

ԴԱԻԹ ԼԻՎԻՆԿՍՅԱՆԻ

ՈԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ա. Յ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ
Կ.ՊՈԼԻՍ

1913

PUBLISHED IN
Constantinople, Turkey.

914

1-22

Josef Löffler
18. März. 1926
Lfr - Kopf

ԴԱԻԻԹ ԼԻՎԻՆԿՍԹԸՆ

919

Դ-22

ԴԱԻԻԹ ԼԻՎԻՆԿՍԹԸՆԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ա. Յ. ՊՅԱՃԵԱՆ

1913

9 MAR 2013

ԴԱԻԹ ԼԻՎԻՆԿԱԹԸՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԳՈՐԾԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ

Այս քաջ եւ ազնիւ հերոսին եւ անոր ուրիշ մարդոց համար ըրած ազնիւ աշխատութեան պատմութիւնը, արդարեւ սովորական զարմանալիք չլի է աւելի բան մըն է :

Քիչ մարդոց կեանքեր կրնան աւելի աղէկ ցուցընել թէ ինչպէս մինչեւ իսկ ամէնէն աղքատները և ամէնէն տկարները կրնան ստանալ իրենցմէ եւս եւ եկողներուն համար մեծ բաներ ընելու եւ եանքի աւելի դժուար շաւիղները աւելի դիւրացընելու կարողութիւնը : Վասն զի Դաւիթ Լիվինկսթըն եանքն սկսաւ գործաւորի մը հիւղակին մէջ անց գիտութեան և հանճարի եւ առանց զրամի որով ձեռք բերէր զանոնք : Եւ սակայն, երբ մեռաւ, շխարհ այնպէս լեցուած էր անոր գործին դուրսով և սքանչացումով, որ անոր մարմինը Արիւնկէէ նրուեցաւ Ուէսթմինսթըրի Աբբայարանը, հանգչեւ համար անոր հայրենիքին մեծագոյն մարդոց րեզմաններուն քով Դաւիթ Լիվինկսթըն պատ-

1235-849

րաստուած էր ըլլալու մեծ ռահվիրայ, երկրախոյզ, զիտնական, բժիշկ, միսիոնար, և գերիներու ազատարար:

Երեսուն տարիներու մէջ ճամբորդեց 29,000 մղոն Ափրիկէի վայրի եւ անծանօթ մասերուն մէջ, խուզարկելով գետեր, լիճեր, դաշտեր, անտառներ եւ լեռներ: Գտաւ տեղեր, ուր սպիտակամորթ գաղթականներ արտեր, տնկաստաններ չինէին առողջութեամբ եւ ապահով: Փնտռեց ճամբաներ եւ նաւարկելի գետեր, որոնց միջոցաւ անոնք ծախելու համար նաւահանգիստները բերէին իրենց բամբակը, ցորենը, խահուէն, չաքարը, փղոսկրը և մորթերը: Սեւամորթ ցեղերուն մէջ շատ բարեկամներ ստացաւ, զարմանեց անոնց հիւանդները և առիթ չկորսնցուց անոնց ցուցնելու թէ ի՞նչպէս կատարելու են իրենց առ Աստուած պարտականութիւնը և իրենց կեանքերը ի՞նչպէս աւելի աղէկ գործածելու են:

Բայց անոր վերջին և մեծագոյն գործն եղաւ հետապնդել գերի որսացողները, և Անգղիոյ մէջ ծանօթացնել գերեզմանաւթեան բոլոր անգլիական և ամբարշտական սարսափելի արարքները: Այս էր գործ մը որ մաշեցուց զանիկա մահու չափ, բայց անոր ազնիւ անձնագոյնութիւնը արթնցուց իր հայրենակիցները որ տիրանան Կեղբոնական Ափրիկէի և ջնջեն գերեզմանաւթիւնը: Եւ եթէ քննենք անոր կեանքը, պիտի տեսնենք որ բոլոր այս բաներն ընելու կարողութիւնը եկաւ քիչ քիչ, և օր ըստ օրէ, պարզ պատճառէ մը, այսինքն անոր անկեղծ և անանձնասէր փափաքէն,

ցուցնելու իր առ Աստուած ունեցած սէրը մարդոց բարիք ընելով: Միշտ կը ջանար ուրիշներու օգնել և անոնց բարիք ընել, և ասով ուրիշները իրեն բարիք ըրին, և իր գործը յառաջ տանելու միջոցները հայթայթեցին:

Լիվինկսթընի նախնիքը Սկոթլանդի Բարձրագաւառներէն էին և Ըլվա ամայի և առանձին կղզիին մէջ կը բնակէին, մինչև որ ընտանիքը դժնդակ պարագաներէ ստիպեալ Պլանթայր գիւղին մէջ հաստատուեցաւ Լանարքշիրի բամբակի գործարաններուն մէջերը, ուր աւելի շատ գործ կ'ունենային:

Հոս ծնաւ Դաւիթ 1813ին: Հայրը, Նիլ Լիվինկսթըն, պարկեշտ, հաստառամիտ և չարքաշ մարդ, մեծապէս կը հետաքրքրուէր բոլոր այն բաներով որ տեղի կ'ունենային աշխարհի մէջ: Շատ կը կարգար շատ նիւթերու վրայ, բայց մասնաւորապէս սիրահար էր միսիոնարական գործերու վրայ գրուած գիրքերու: Դաւիթ անկէ ժառանգեց իր Բարձրագաւառի յատուկ քաջութիւնն ու արիւթութիւնը, նաև ամէն տեսակ գիտութեան իր ծարաւը:

Մայրը, Էկնէս Հընթըր, սերած էր հին գերդաստանէ մը, ուր ձուխտեալներու հալածանքին օրերը իր բնավայրէն լեռները տարուած և յանձն առած էր չարչարուիլ և մեռնիլ քան ընել ինչ որ անիրաւ կը կարծէր: Դաւիթ իր մօրմէն ժառանգած էր անոր ազնիւ և քաղցր բնութիւնը, և անկէ սորված էր ըլլալ մաքուր, կանոնապահ և ճշդապահ: Մօրը տուած փափուկ բայց հաստատ կրթութիւնէն ալ ստացաւ ճշմարտութեան, պատուի և արդարու-

թեան ամրապէս փարեցու բնոյթը, որ մարդոց համարձակօրէն կատարել կու տայ ամէն բաները զգացումէ չարժեալ:

Այս էր իր ժառանգութիւնը իր ծնողներէն, և աւելի արժէքաւոր եղաւ անոր քան երկրիս բոլոր ստակը:

Պլանթայրի գիւղային դպրոցին մէջ Դաւիթ չուտով սորվեցաւ կարդալ գրել: Բայց անոր ծնողքը այնքան աղքատ էին որ պարտաւորեցան զանկա դպրոցէն առնել տասը տարեկան կանուխ հասակին մէջ, և զնեւ բամբակի գործարան մը, ուր գործէր: Աժառ ձմեռ, անձրևային կամ պարզ օդով գործարանին մէջ երեսալու էր առաւօտը ժամը վեցին, և հոն կենալ մինչև գիշերուան ութը, ճաշի համար կարճ միջոցներ միայն տրուելով իրեն: Օրը տասնչորս ժամ աշխատութիւն գործարանին մէջ, կրնար կոտրած ըլլալ անոր աշխոյժը և կործանած՝ անոր առողջութիւնը, ինչպէս արդարեւ եղաւ աղքատիկ շատ աղոց, բայց Դաւիթ աւելի պիտի խմորէ շինուած էր: Կը փափաքէր ուսում, գիտութիւն սորվիլ ուէ միջոցով, Շատ չուտով սորվեցաւ գործածել մանեղու գործիքը, և այն ատեն մանողի աստիճանին բարձրացաւ պզտիկ վարձքով մը:

Առաջին անգամ չահած 14 դահեկանը տուն տարաւ և իր մօրը գիրկը սահեցուց, իրեն համար փոքրիկ հարստութիւն մըն էր անիկա, և անով կրնային գնուիլ իր ցանկացած շատ մը բաները, բայց Դաւիթ իրեն պէտքերէն առաջ իր մօրը պէտքերը կը խորհէր: Աւելի վերջերը երբ աւելի վարձ կ'ընդունէր, գիրքեր գնեց իրեն համար, և

ասոնք մանեղու գործիքին վրայ կը դնէր և քանի մը տող կը կարդար անոնց մէջէն երբ կրնար առիթ մը գտնել իր գործելու միջոցին: Գործարանին մէջ դժուարին և ճանճրալի ցերեկը բաւական երկար պիտի գար ուէ մէկուն, բայց Դաւիթ ընդհակառակն գիշերային դասառութեան կը հետեւէր և կը նստէր կը կարդար, մինչև որ մայրը մէկդի կ'առնէր անոր գիրքերը և անկողին կը քշէր զանիկա:

Իր արձակուրդներուն կը պտըտէր իր եղբայրներուն ու քոյրերուն հետ գիւղին շուրջը, և հոս ալ ոչ ինչ կը վրիպէր անոր սուր աչքէն և դիտութեան սէրէն: Ամէն մէկ կենդանի, թռչուն, միջատ և տունկ կը հետաքրքրէր զանիկա, և ան սերտիւ կ'ուսումնասիրէր զայն, ջանալով հասկնալ ամէն ինչ որ կրնար, անոնց ձևերուն և բնութիւններուն վրայով: Եւ մինչ այսպէս սկսաւ սորվիլ Բնութեան զարմանալի գիտութիւնը, երբեք չէր երազեր թէ օր մը Ափրիկէի անտառներուն մէջ իր գիտութիւնը պիտի գործածէր իր նախաճաշին համար արմատներ գետնէն հանելու կամ կատաղի գազաններէ ու թունաւոր օձերէ զերծ մնալու:

Քանի կ'անցնէին տարիները, անհանգիստ կ'ըլլար և երբեմն տխրութիւն կը զգար առանց գիտնալու անոր պատճառը: Իրականութիւնը սա էր որ իր միտքը կ'ածէր մեծ արագութեամբ, և գործարանին անիւները գիտելէն աւելի խոշոր և աւելի լաւ գործ կ'ուզէր: Բամբակ մանեղ ինքնին բաւական օգտակար գործ էր, բայց ան կ'ուզէր

մարդկային սեռին համար ատկէ աւելի մեծ և աւելի մնայուն բան մը ընել :

Դաւիթի հայրը Չինաստանի և Հնդկաստանի միսիոնարական գործին վրայ գրուած շատ գիրքեր և թերթեր ունէր, և մինչ Դաւիթ կը կարդար այս երկիրներուն զարմանալի գեղեցկութեան, և անոնց բնակիչներուն սոցիալութեան և անդթութեան վրայ, երբեմն փափաք մը կը զգար միսիոնար ըլլալու, Այս գաղափարը անոր կը վերադառնար կրկին և կրկին, բայց Դաւիթ իրեն այդ գործին յարմար անձն ըլլալուն վրայ միշտ զք տարակուսէր: Սակայն օր մը, երբ քսան տարեկան էր, զիպուածով կարգաց գրքոյի մը, որ այնպիսի տխուր պատմութիւններ կը պարունակէր Չինաստանի աղքատներուն վրայով, որ անոր միտքը վրդովեցաւ և շարժեցաւ: Մարդկային տառապանքին և անիրաւութեան պատմութիւնը այնպէս ծանր կշռեց անոր վրայ, որ սկսաւ գիւղի պտոյտները առանձին կատարել, որպէս զի կարող ըլլար առանց չփոթելու մտածել խնդրին վրայ: Ամէն առաւօտ կը հարցնէր ինքնիրեն, թէ արդեօք բան մը չէ՞ր կրնար ընել օգնելու համար, և ամէն գիշեր անկողին կ'երթար հարցումը տակաւին անպատասխանի մնացած:

Բայց վերջապէս եկաւ իրիկուն մը, երբ դտաւ պատասխան մը որ մեծապէս պարզեց իր ճամբան: Կը դիտէր արեւմուտին լոյսերը, որոնք կը սողոսկէին բլուրներուն և ամպերուն ետեւը և կը մարէին աստղերուն ածող լոյսին մէջ: Լսեց տորդիկ թռչունին, կեանքի ուրախութեան համար երախ-

տագիտական զգացմամբ իր երեկոյեան երգը դայլայելը մինչև որ գիշերային խաղաղ լռութիւնը մեղմիկ մը պատեց խոնջեալ աշխարհին վրայ: Տեսարանին անդորրութիւնը և գեղեցկութիւնը հիմա կարծես զանիկա աւելի տխրեցուց քան երբեք: Այսպիսի սիրուն աշխարհի մը մէջ, ուր տեղ կայ ամէնուն համար, կերակուր՝ ամէնուն համար, և բաւական ուրախութիւն՝ ամէնուն համար, Դաւիթի շատ տարօրինակ կը թուէր որ մարդիկ կարող ըլլան մինչև իսկ խաբել, կողոպտել, սպաննել և յափշտակել իրենց համար աւելի քան զոր կրնան գործածել: Նոյն իսկ իր տխրութեան խորութիւնը իրեն յիշեցուց թէ անգամ մը ինչպէս արեւմուտի ժամուն հանդարտութեանը մէջ Յիսուս Նազովրեցին թափառած էր ձիթենեաց ծառաստանի մը մէջ և հոն դառն վիշտով լացած էր մարդոց տառապանքներուն վրայ:

Այն ատեն յանկարծ իր միտքը եկաւ սա խորհուրդը թէ կրնար ջանալ և նմանիլ Քրիստոսի կեանքին որչափ կարող էր: Մէկ վայրկեանի մէջ տուաւ որոշումը: Տուն գնաց արագ քայլերով և զուարթ սրտով, և ըսաւ իր ծնողներուն թէ ինք դուլէճ պիտի մտնէ կլասքօ, բժշկութիւն ուսանելու, և այնուհետեւ պիտի երթայ Ծայրագոյն Արեւելք հիւանդներուն օգնելու, և ըսելու մարդոց թէ ինչպէս կրնան աշխարհը աւելի աղէկ և աւելի երջանիկ ընել նմանելով Քրիստոսի կեանքին:

Դաւիթ ժամանակ չկորսնցուց իր ծրագիրը գործադրելու մասին, և իսկոյն սկսաւ խնայել ա-

մէջ ինչ որ կրնար, բամբակի գործարանին մէջ
չահածէն: Դրամի կարօտութիւնն էր գլխաւոր զըժ-
ուարութիւնը: Արդարեւ, երբ վերջապէս Կապքօ
դնաց, ինք և իր հայրը քալեցին բոլոր ճամբան,
և յետոյ պէտք էր որ պտըտէին փողոցներուն մէջ,
մինչև որ Դաւիթի համար գտան բնակատեղի մը,
որով համար չաբաթը 11 դահեկան միայն պիտի
վճարուէր:

Դեռատուր Լիվիկսկսթընի համար դժուար պայքար մըն էր այս, և սակայն իր խնայած գրամները չատ խնամով ծախսելով՝ կարող եղաւ իր ուսմունքը շարունակել ամբողջ ձմեռ մը, Այնուհետեւ ստիպուեցաւ ետ՝ բամբակի գործարանները վերադառնալ, որպէս զի աւելի դրամ խնայէր և վճարէր ուրիշ ձմեռուան մը կրթութեան համար: Ինք սրամիտ և կատարեալ ուսանող մըն էր, և զանիկա դաստիարակողները իսկոյն պարգօրէն տեսան թէ ան չուտով յարմար պիտի ըլլար իր ընտրած կեանքին:

Լիվինկաթըն հողգեց ձեռնադրուիլ կանոնաւոր միախոնար և ընդունիլ «Պատուելի» տիտղոսը իր անունէն առաջ, վասն զի չէր ուզեր սորվեցնել ուէ Բրիստոնեայ յարանուանութեան մասնաւոր դաւանանքը և արարողութիւնները : Իր ծրագիրն էր երթալ բնիկներուն մէջերը իրեւ պարզ և հասարակ մարդ մը իր առօրեայ կեանքին իւրաքանչիւր ժամը և վայրկեանը ջանալով ընել այնպէս ինչպէս Բրիստոս ըրած էր, և կը յուսար այս կերպով գրաւել բնիկներուն սէրն ու յարգանքը և առաջնորդել զանոնք առ Աստուած և առ մարդիկ :

պարտականութեան աղնուադոյն կեանքի մը ։ Բայց իր ընտանիքը և բարեկամները այնպէս ստիպուեցան յորդորեցին զինք միսիոնար ըլլալ սովորական եղանակով, որ Դաւիթ տեղի տուաւ անոնց փափաքներուն և ինքզինք առաջարկեց Լոնտոնի Միսիոնարական Ընկերութեան ։ Առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ և Լոնտոնի մէջ Ընկերութեան վարիչներուն առջև կարճ քննութեանէ մը ետեւ Օսկար զրկուեցաւ, իսսէքս դաւառակին մէջ, երեք ամիս կրթութիւն համար միսիոնար ուսանողներուն հետ ։

Հոս իր սովորական խնամքով և կատարեալ ջանքով չուտ սորվեցաւ ամէն ինչ որ դրուեցաւ իր առջեւ, բայց կար բան մը որու երբեք չկրցաւ տիրանալ։ Ինչ ալ որ ըրաւ, երբեք կարող չեղաւ քարոզել։ Անդամ մը մերձաւոր թեմ մը ղրկուեցաւ շատ խնամով պատրաստուած քարոզով մը։ Բայց բնաբանէն անդին բան մը չկրցաւ արտասանել, ուստի փութկոտ չբանդանքով մը փախաւ բեմէն։ Հաւանօրէն այդ էր միակ ժամանակը իր կեանքին մէջ որ փախաւ ուէ բանէ, բայց այդ դէպքով գրեթէ փոխեց իր նպատակ դրած ասպարէզը։

Քարոզութեան մէջ անոր անյաջողութիւնը
աշխարհի նեղացուց հովիւին սիրտը, որ Լիվիւնկսթըն
եւ զրկուեցաւ վարչներուն երբ երեք ամիսները
վերջացան, անոր նկատմամբ գէշ տեղեկագրով մը
թէ ան չի կրնար միախառնուիլ ըլլալ։ Այս տեղեկագ-
րին վրայ Լիվիւնկսթըն քիչ մնաց որ մերժուէր իւ-
րեւ անսպասան մէկը։ Այսու ամենաշինիւ վարչ-

ներէն մին, որ իր ընկերներէն աւելի իմաստուն էր, տեսաւ որ Լիվինկսթըն թէ՛ աղէկ կը խորհէր և թէ՛ աղէկ կը գործէր, թէեւ աղէկ չէր կրնալ խօսիլ: Ուստի դեռատի ուսանողին թեր կլաւ պնդեց թէ ան փորձ մը եւս ընկու է Օնկարի մէջ: Այս բարեղէպ օգնութեան արդիւնքը այն եղաւ որ երեք ամսուան ուսումէ ետքը ոչ ոք տարակուսեցաւ Լիվինկսթընի յարմարութեան վրայ, և այսպէս 1840ին հանդիսաւորապէս միախնար ձեռնադրուեցաւ:

Նոյն ժամանակ պատերազմ ծագած էր Չինաստանի մէջ, և ոչ ոք հոն կրնար երթալ ապահով Ասիկա վատեցուց Լիվինկսթընը, բայց մինչ խաղաղութեան կնքուելուն կը սպասէր, անգործ չկեցաւ, և իր բժշկական ուսումները յառաջ տարաւ: Լոնտոնի մէջ, նաեւ ստացաւ Կլաքքոյի մէջ իր աստիճանը իբրեւ բժիշկ և վիրաբոյժ: Բայց պատերազմը տակաւին կ'երկարէր և ինք, փոխանալ ժամանակ կորսնցնելու, որոշեց Ափրիկէ երթալ: Ուստի 1840, Դեկտ. 8ին նաւ նստաւ այդ ընդարձակ և անծանօթ ցամաքը երթալու համար, ուր մը պիտի բերէր նոր լոյս, նոր յոյս և նոր ազատութիւն:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ ԱՓՐԻԿԵՒ ՄԷՋ

Դէպ ի Դուլու Բարեյուսոյ ծովային ճամբորդութիւնը նոր կեանք մըն էր Լիվինկսթընի համար, և ան մեծ օգուտ քաղեց այդ ուղեւորութեանէն: Ամէն բանի վրայ գիտնալու իր սովորական որոշման համաձայն, բարեկամացաւ նաւապետին հետ և շուտով սկսաւ սորվիլ նաւ վարելու կերպը:

Նաւապետը անոր սորվեցուց թէ ինչպէս գործածելու է վեցեակ կոշուած չափագիտական գործիքը և ժամանակաչափ գործիքը, ամենակարեւոր երկու գործիքները, որոնց օժանդակութեամբ ծովային ճանապարհորդները կրնան ճշգիւ ըսել թէ ո՞ր չափ հեռու կը գտնուին դէպ հիւսիս կամ հարաւ, դէպ արեւելք կամ արեւմուտք: «Ձննութիւն կատարել», ինչպէս կ'ըսուի, դիւրին բան չէ, բայց բուն և յարատեւ գործողութեամբ Լիվինկսթըն կարողացաւ գտնել նաւին ճիշդ դիրքը և զայն գեղեցկապէս նշանակել աշխարհացոյց քարտէսին վրայ: Եւ վերջերը յաճախ նաւապետին մարդասիրաբար սորվեցուցածները իրեն օգնութեան հասան երբ իր ճամբան կորսնցուց անտառներուն մէջ կամ երբ նոր գիւտ մը կը նշանակէր աշխարհացոյցին վրայ:

Լիվինկսթըն իրեն պարապոյ կէս ժամերուն մէջ կ'ուզէր վայելել Հարաւային Ծովու բազմաթիւ բերկրութիւնները և սքանչելիքները, կը դիտէր աչք շաղկապ փոքրիկ թռածու կին նետուիլը փոքրիկ

ծիածաններու նման՝ նաւին կողքերուն ներքեւէն խանակ այլ և այլ կէտեր գրաւելու հեռուն, երկրին ջուրին վրայ փալտլալով և բոցավառելով ալիքի մէջ, ուր սեւամորթները շատ աւելի բազմաթիւ ճերմակ գազաթին մէջ, Դիփիններն ալ, իբրեւ ծռէին: Ասիկա մեծ վատնում էր ոյժի եւ ժամանա-վու միմոսներ, դանիկա կը զուարճացնէին իրենց այլի, վասն զի չարքաշ միսիոնարները բաւա-լանդակ շարժումներով, երբ կը ցատկէին և յափկան գործ չունէին ընելու, մինչ ծոյլերը դիւրաւ սիթերս կը դառնային (փէրէնտէ աթըլմագ) ալիք-կրնային զանց ընել իրենց պարտականութիւնը ներուն վրայ կամ զուարթութեամբ կը վազէին եր-սպիտակամորթներուն ընկերութեան հաճոյքներուն կու երկու կամ երեք երեք քովէ քով նաւին քիչ մը առջեւէն: Երբեմն վիթխարի կէտ ձուկ մը ծովուն մակերեսը կ'ելլէր նման կղզեակի, իր կրկնակ աղ-բիւրները, ռնգունքէն արձակած ջուրերը, օդին մէջ ուղղելով, և նորէն մխրճուելով իր բնակավայրին մէջ, Երբեմն ալ խոժոռ և չարագէտ շանաձուկ մը կը պտըտէր նաւին ետեւը մարդ որսալու անյագ յոյսով:

Երբ վերջապէս աւարտեցաւ երկար ճամբորդու-թիւնը և Լիվինկսթըն ցամաք ելաւ Քէյփ Թաուն, ուրիշ տեսարաններ և դարմանալիքներ դաւառ-րոնք իրեն կը սպասէին, բայց ծովեզերքը տակաւին շատ ժամանակ չկեցած՝ ինք ալ մեծ յուսախաբու-թեան մատնուեցաւ: Վստահաբար ենթադրած էր թէ բոլոր միսիոնարները հարկաւ բոլոր կարելին կ'ընէին գործին ընդհանրուն մէջ յառաջ տարուե-լուն օգնելու համար, և անհաճոյ անախակ մը եղաւ անոր, երբ տեսաւ որ բարի շատ մարդոց ազնիւ ջանքերուն հակառակ՝ Հարաւային Ափրիկէի միսիոնարական գործը գրեթէ կանգ առած էր:

Աւելի խնամեալ ծրագրի չգոյութեան պատճառ-աւ, միսիոնարական կայանները ըստ մեծի մասին Բարեյուսոյ Դիլուս բոլորտիքը խմբուած էին, փո-

ծիածաններու նման՝ նաւին կողքերուն ներքեւէն խանակ այլ և այլ կէտեր գրաւելու հեռուն, երկրին ջուրին վրայ փալտլալով և բոցավառելով ալիքի մէջ, ուր սեւամորթները շատ աւելի բազմաթիւ ճերմակ գազաթին մէջ, Դիփիններն ալ, իբրեւ ծռէին: Ասիկա մեծ վատնում էր ոյժի եւ ժամանա-վու միմոսներ, դանիկա կը զուարճացնէին իրենց այլի, վասն զի չարքաշ միսիոնարները բաւա-լանդակ շարժումներով, երբ կը ցատկէին և յափկան գործ չունէին ընելու, մինչ ծոյլերը դիւրաւ սիթերս կը դառնային (փէրէնտէ աթըլմագ) ալիք-կրնային զանց ընել իրենց պարտականութիւնը ներուն վրայ կամ զուարթութեամբ կը վազէին եր-սպիտակամորթներուն ընկերութեան հաճոյքներուն կու երկու կամ երեք երեք քովէ քով նաւին քիչ մը առջեւէն: Երբեմն վիթխարի կէտ ձուկ մը ծովուն մակերեսը կ'ելլէր նման կղզեակի, իր կրկնակ աղ-բիւրները, ռնգունքէն արձակած ջուրերը, օդին մէջ ուղղելով, և նորէն մխրճուելով իր բնակավայրին մէջ, Երբեմն ալ խոժոռ և չարագէտ շանաձուկ մը կը պտըտէր նաւին ետեւը մարդ որսալու անյագ յոյսով:

Երբ վերջապէս աւարտեցաւ երկար ճամբորդու-թիւնը և Լիվինկսթըն ցամաք ելաւ Քէյփ Թաուն, ուրիշ տեսարաններ և դարմանալիքներ դաւառ-րոնք իրեն կը սպասէին, բայց ծովեզերքը տակաւին շատ ժամանակ չկեցած՝ ինք ալ մեծ յուսախաբու-թեան մատնուեցաւ: Վստահաբար ենթադրած էր թէ բոլոր միսիոնարները հարկաւ բոլոր կարելին կ'ընէին գործին ընդհանրուն մէջ յառաջ տարուե-լուն օգնելու համար, և անհաճոյ անախակ մը եղաւ անոր, երբ տեսաւ որ բարի շատ մարդոց ազնիւ ջանքերուն հակառակ՝ Հարաւային Ափրիկէի միսիոնարական գործը գրեթէ կանգ առած էր:

Աւելի խնամեալ ծրագրի չգոյութեան պատճառ-աւ, միսիոնարական կայանները ըստ մեծի մասին Բարեյուսոյ Դիլուս բոլորտիքը խմբուած էին, փո-

Լիվինկսթըն Բարեյուսոյ Դիլուսը կարճ ժամա-

նակ մը կենալէն ետեւ, զըկուեցաւ Պէշուանալանտ Բուրուուման, Հարաւային Ափրիկէի բոլոր միսիոնարական կայաններուն ամէնէն հիւսիսայինը: Այս կայանին մէջ կը գործէր բարի և կարող միսիոնար մը, Տր. Մաֆըթ, որ այն ատեն Յնգոլիա կը գտնուէր, և Լիվինկսթընի հրամայուեցաւ սպասել անոր վերադարձին: Բայց Լիվինկսթըն չէր ուզել անգործ կենալ, ուստի որոշեց ժամանակը անցնել խուզարկելով կայանին հիւսիսային կողմի գրեթէ անծանօթ երկիրը:

Ուստի կարգ մը ուղեւորութիւններ ըրաւ շատ կողմեր, ճամբորդելով ցեղէ ցեղ, մինչեւ որ կատարեւապէս սորվեցաւ երկրին բնութիւնը և բերքերը, նաեւ բնիկներուն լեզուն և նկարագիրը:

Այս ուղեւորութիւններուն առաջինին՝ Լիվինկսթըն իրագիտութեան դաս մը սորվեցաւ դերութեան վրայ, որ անոր ազնիւ սիրտը վշտացուց և փափաքել տուաւ Ափրիկէի ազատագրութեան: Օր մը երբ իր եղները լուծէն հանած էր որպէս զի հանգչէին անոնք և կերակրուէին, յանկարծ տեսաւ որ դեռաւոր բնիկ աղջիկ մը իրենց իջեւանի տեղին մէջ սողոսկեր էր և կը պահուըտէր իր կառքին ներքեւ: Քիչ մը ուտելիք տուաւ աղջկան, և աղջիկը, ի պատասխան անոր հարցումներուն, իր պատմութիւնն ըրաւ: Աղջիկը և անոր քոյրը որք մնացած էին և երջանիկ կ'ապրէին մէկտեղ մինչեւ որ մեռաւ քոյրը: Այն ատեն զիսք ուրիշ ընտանիք մը առաւ և պահեց ոչ թէ մարդասիրաբար, այլ իբրեւ գերի կին՝ ցեղապետի մը ծախելու անգուղթ

նպատակով: Երբ աղջիկը հասկցաւ թէ ինչ կը խորհուէր իրեն համար, փախաւ այն նպատակով որ կառքին ետեւը կծկուէր բոլոր ճամբան դէպ ի Բուրուուման, ուր ինք բարեկամներ ունէր:

Մինչ աղջիկը իր պատմութիւնը կ'ընէր այսպէս, երեսը իսկոյն վախը պատեց և արցունքները վազեցին: Լիվինկսթըն վեր նայեցաւ և ահա տեսաւ որ բնիկ մը, հրացանով զինուած, եկեր էր խեղճ աղջիկը պահանջելու և զանիկա նորէն ետ դերութեան տանելու համար:

Լիվինկսթըն չկրցաւ հանդուրժել աղջիկը յանձնելու խորհուրդին, բայց շատ մտածեց զանիկա ազատելու լաւագոյն կերպի մը վրայ, մինչեւ որ իր բնիկ ուսուցիչներէն մէկը, Փոմարի, աղջիկն ազատելու կերպ մը գտաւ: Աղջիկը բաւական հրապուրիչ էր, իր պայծառ աչքերով, ճերմակ ակռաներով և կակուղ, առողջ մորթով, և գերողները ուղուքներով ծանրաբեռնած էին զանիկա վայրենիներու սովորութեան համեմատ: Փոմարի ուղուքները հանեց աղջկան վրայէն և զանոնք տուաւ մարդուն, որ քիչ մը համոզելու աշխատութիւնէ ետքը առաւ կաշառքը և դնաց իր ճամբան: Լիվինկսթըն հոգ տարաւ աղջիկը աչքէ հեռու պահել մինչեւ որ իրենք ապահով եղան այն կողմերէն ելլելով:

Շատ արկածներ պատահեցան միսիոնարին անոր ճամբորդութիւններուն մէջ, վասն զի վայրի կենդանիներ, ջուրի չզոյւթիւն, տենդ, արջառի հիւանդութիւն և «ցէցէ» կոչուած

մահարեր ճանճը, որուն խածուածքը կը սպաննէ եղները և ձիերը քանի մը ժամուան մէջ, միշտ վտանգ և յուզում կը բերեն Ափրիկեան ուղեւորութեան։ Անգամ մը, երբ Լիվինկսթըն կը ճամբորդէր քանի մը հարիւր մղոն Պէշուանալանտի մէջ եղան կառքով, մահառիթ արջառի հիւանդութիւնը ժանտախտի պէս անոր եղներուն վրայ եկաւ և մեռցուց զանոնք ամէնն ալ։

Ընելու ուրիշ բան չի կար, բայց եթէ՝ կառքը թողուլ և քալելով տուն դառնալ։ Լիվինկսթընի բնիկ ծառաները վախցան թէ իրենց տէրը կարող պիտի չըլլար ասիկա ընել։ Անանցմէ մէկը անոր տաքատը ցուցուց և բաւ, կէս մը անձկութեամբ, կէս մը հեգնութեամբ, թէ բաւական զօրաւոր չէր ան, և թէ այդ տոպրակներուն մէջ կը դնէր իր սրունքները, զանոնք ուժեղ ցուցնելու համար։ Այսու ամենայնիւ Լիվինկսթըն ցուցուց թէ անոնց վախերը անհիմն էին և անոնց յարգանքը չահեցաւ քալելով անոնց հետ այնպէս աղէկ որ անոնք իրի՛ք գրեթէ ետ կը մնային։

Անգամ մըն ալ 400 մղոն ճամբորդեց եղան վրայ հեծած, և տգեղ ու անհանգիստ դտաւ անոր վրայ իր դիրքը պահելը և զգուշանալը խեղճ կենդանիին եղջիւրներուն շարժումէն, երբ ան կը ցընցէր զանոնք ճանճերը վռնտելու համար, որոնք կը խռնուէին իր աչքերուն և ռնդունքներուն շուրջ։ Այս ճամբորդութեան միջոցին եղէն ինկաւ և կոտրեց իր մատը, և ոսկորը տեղը դրաւ միւս ձեռքով։ Շատ չանցած առիւծ մը դուրս ցատկեց ան-

տառէն և յարձակեցաւ անոնց իջեւանի տեղին վրայ։ Լիվինկսթըն իր ընկերները կրակելով վախցուց զազանը և փախցուց, բայց հրազէնքին ցընցումէն մատը նորէն կոտրեցաւ։

Ուրիշ անգամ մը Լիվինկսթըն ստիպուեցաւ փախչիլ իր կեանքն ազատելու համար և պահուելով կատաղած ռնգեղջիւրէ մը, զոր ինք անհանգիստ ըրեր էր մինչ կենդանին իր ձագը կ'արածէր։ Կատաղի զազանը, երբ չգտաւ զանիկա, բոլոր ուժովը յարձակեցաւ և զարնուեցաւ անոր կողքին, և իր եղջիւրին մահացու դէպ ի վեր հարուածով (հարուած՝ որ կ'ըսուի թէ փիղ մը սպաննած է) անիւր ջարդուփշուր ըրաւ։

Բոլոր այս միջոցներուն, Լիվինկսթըն կը բարեկամանար իր ճամբուն վրայ պատահած ցեղերուն։ Անոր առնական անվեհերութիւնը, ազնիւ բնաւորութիւնը, խորագոյն կարեկցութիւնը, մարդասիրական աչքերը, ուղղամտութեամբ և ճշմարտութեամբ լեցուն, շուտով ցուցուցին բնիկներուն թէ անկէ վախնալու ոչինչ կար։ Անոր բժշկական հանճարը կախարդի համբաւ տուաւ անոր, և հեռուէն ու մօտէն սեւամորթ հիւանդներ անոր կողքին շուրջ կը խռնուէին իրենց հիւանդութիւններէն բուժուելու համար, մինչ ոմանք սա լուրը կը տարածէին թէ, անիկա միռաժ մարդիկ ետ կեանքի բերած էր։

Բաց ի սակէ, անիկա մարդոց սիրտը մտնելու ամենազարմանալի ձիւր մը ունէր։ Եւ թէպէտ բնիկները չէին կարող հասնել անոր գալուն պատ-

1235-31

ձառը, բայց չուտ տեսան թէ ան չէր եկած Թրանս-
վալի Պոէրներէն ոմանց պէս զիրենք զարնե-
սպաննելու, իրենց արջառները յափշտակելու, և
իրենց զաւակները անվճար աշխատութեան կեան-
քի մը վարելու:

Պուպէ անուն ցեղապետ մը իր ցանքերուն հա-
մար ջուրի դժուարութեան մը մէջ կը գտնուէր
Իւրաքանչիւր ցեղ իր հմայողն ունէր, որ, կ'են-
թաղրուէր թէ, ուզուած ատեն անձրեւ իջեցնելու
կարողութիւնով օժտուած էր. բայց Պուպէի անձ-
րեւ բերողը յաջողած չէր բերելու: Սակայն Լի-
վինկսթըն կախարդութենէն աւելի ստոյգ կերպ մ'
սորվեցուց, այսինքն՝ ամբողջ ցեղը համոզեց եր-
թալ և խրամ մը պեղել դեռնէն դէպ ի իրենց գիւղը
Այսպէս ազատելով զանոնք սովէ, անոնց սէրն ու
յարգանքը չահեցաւ: Պուպէի կախարդութեան
հաւատալը յետոյ անոր մահուանը պատճառ եղաւ:
Անոր կախարդը երդում ըրաւ թէ կրնայ դեւը հա-
նել վառօդին մէջէն, ինչ ինչ այրող արմատներ
գործածելով: Խեղճ Պուպէ միամտութեամբ դնալ
դիտել գործողութիւնը, և երկուքն ալ վառօդին պայ-
թումովը փչրուեցան,

Ի վերջոյ, երկար ժամանակ սպասելէ ետեւ, Լիվին-
կսթըն Լոն ոտն ի վարիչներէն հրաման ընդունեց մի-
սիոնարական նոր կայան մը հիմնել, և զայս ըրաւ
օժանդակութեամբ եղբայր միսիոնարի մը ի Մա-
պոցա, որ Քուրումանէ 250 մղոն հեռու տեղ մը
է դէպ հիւսիս: Հոս Լիվինկսթըն տուն մը պիտի
չինէր իրեն համար իր անձնական ծախքով. և Բ-

ԱՌԻԻՇԻՆ ՅԱՐՁԱԿՈՒՄԸ

բովնետեւ իր եկամուտը տարին 400 Անգլ. ոսկի էր միայն, զայն շինեց իր ձեռքերովը:

Եւ սակայն անոր գործը յապաղեցաւ արկածով մը, որով անոր բազուկը սկար մնաց իր բոլոր օրերուն մէջ: Օր մը առիւծ մը գլուղին մօտ ոչխարի հօտի մը վրայ յարձակեցաւ եւ սկսաւ սպաննել աջ եւ ձախ: Լիվինկսթըն դուրս ելաւ քիչ մը ժամանակ. բնիկները քաջալերելու որպէս զի պաշարէին զազանը: Սակայն առիւծը ճեղքեց իր հալածիչները եւ յանկարծ ցատկեց անտառին մէջէն Լիվինկսթընի վրայ. յետոյ զանիկա դետին տապալեց գլխուն թաթ մը զարնելով եւ սկսաւ ծամծմել անոր բազուկին ոսկորը: Հաւատարիմ հետեւորդներէն մէկը, Մէյալվէ, զազանը զատեց իր տէրոջմէն, եւ նոր յարձակում կրեց անկէ, բայց ազատուեցաւ լասն զի առիւծը մեռած ինկաւ իր ընդունած վէրքերուն պատճառաւ:

Լիվինկսթըն, հազիւ իր բազուկը բաւական աւելցած, աւարտեց իր տունը, եւ յետոյ բերաւ Դէյրի Մաֆըթը Գուրումանէ, իրեն կին ըլլալու համար: Երկուքը միասին աճյալէս յաջողեցան իրենց տրոճին մէջ, որ անոր ընկեր միսիրոնարներէն ունաց նախանձը արթնցաւ, եւ Լիվինկսթըն ամաստանուեցաւ թէ Լոնտոնի վարիչներուն հաճելի ըլլալու համար իր գործը բուն իրողութենէն աւելի կը ցուցնէր:

Լիվինկսթըն փոխանակ իր գործակիցներուն խիսանձին պատճառ ըլլալու, մեկնեցաւ Մաղոցայէ գնաց մեծ աշխատութեամբ եւ ծախքով նոր մի-

սիոնարական տուն մը շինելու համար ի Չոնուան 40 մղոն հեռու դէպ հիւսիս, Սէչէլէ անուն ցեղապետի մը երկրին մէջ։ Եւ սակայն շուրջ ասի քան քիչ կը գտնուէր Չոնուանի մէջ, որ Լիվինկսթըն համոզեց Սէչէլէի ժողովուրդը իրեն հետ երթալ աւելի հեռուն դէպ հիւսիս, Քոլոպէնկ։ Հոն երրորդ անգամ ըլլալով, ինք անձամբ տուն մը շինեց, բայց հոն չընակեցաւ շատ տարիներ։ Անտմեծ միտքը շարունակ կը խորհէր Ափրիկէի բարոյութեան վրայով, եւ իր հաւատքը կը տկարանայայն ժամանակները գործադրուած միսիոնարական մեթոտներուն վրայ։

Հիմա համոզուած էր թէ լաւագոյն ծրագիրը այն էր որ Քրիստոնեայ դաղթականներուն գային եւ բնիկներուն սորվեցնէին օգտակար արհեստներ եւ ճարտարութեան, եւ իրենց օրինակով ցուցնէին թէ ինչպէս աւելի աղէկ կեանքեր վարելու էին անոնք։

Բայց ո՞ր կաղմելու էր իր առաջին փոքր գաղութը։ Քոլոպէնկի արեւելեան կողմը կ'իյնայ թրանսվալ եւ Պոէրները, որոնք կ'ատէին զինչ գերեստացութեան դէմ իր ըրած ջանքերուն համար, եւ շարունակ սպառնական խօսքեր կը զրկէին իրեն։ Իր հիւսիսային եւ արեւմտեան կողմերը կը գտնուէր Քալահարի չոր եւ անհետ անապատը։ Բնիկներուն տարածայնութիւններէն լսուած էր թէ անապատէն անդին մեծ լիճ մը կայ։ Հոն իր նպատակին յարմար տեղ մը կրնար գտնել բայց դրամապէս կարողութիւն չունէր վճարել

կառքերու, արջառներու, բնիկ ծառաներու եւ անապատին վրայէն ճամբորդելու համար անհրաժեշտ մթերքներու ծախքը։ Տան շինութիւնը արդէն իր դրամական կարողութենէն վեր եղած էր։ Ինչ ընելու էր ուրեմն։

Խնդիրը ինպստ իրեն որոշուեցաւ առատաձեռնութեամբ Ուիլեմ Բոթըն Օգուէլ անուն Անգղիացիի մը, որ քանի մը անգամ խոշոր կենդանիներու որսորդութեան ելած էր Հարաւային Ափրիկէի մէջ եւ յաճախ օգտուած էր Լիվինկսթընի այն երկրին եւ լեզուին ծանօթութենէն։ Օգուէլ, որ ազնուաբարոյ, անվհճեր եւ անանձնասէր էր ինքնին, առաջին տեսակցութենէն հետէ սերտիւ բարեկամացած էր Լիվինկսթընի, եւ հիմա առաջարկեց վճարել արշաւանքին ծախքը։ Լիվինկսթըն չափազանց ուրախացաւ անոր բարեսրտութեան վրայ, եւ 1849 Մայիս 27ին արշաւախումբը ճամբայ ելաւ Քոլոպէնկէ։ Անոնք իրենց հետ ունէին ութսուն եղ, քսան ձի, եւ իբր քսանըհինգ բընիկներ։ Եւ սա իրողութիւնը թէ կառք մը եւ անոր զոյգ մը եզը իբր 125 Անգլ. ոսկի կ'արժեն, գաղափար մը կու տայ Օգուէլի առատաձեռնութեան վրայ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՔԱԼԱՅԱՐԻ ԱՆԱՊԱՏԷՆ ԱՆԴԻՆ

1850էն առաջ հրատարակուած Ափրիկէի աշխարհացոյցներուն վրայ ակնարկ մը նետելով, կ'տեսնուի թէ որչափ քիչ ծանօթութիւն կար Ափրիկէի ցամաքին կեդրոնին վրայ: Ծովեղերքին շուրջ ամբողջ և քանի մը հարիւր մղոններ բազմաթիւ աշուններ կային, բայց կեդրոնը գրեթէ ճերմակ թողուած էր: Շատեր կը կարծէին թէ Սահարա Մեծ Անապատը հիւսիսէն կը տարածուէր մինչեւ Քալահարի Անապատը զէպ հարաւ: Այսու ամենայնիւ աւելի ուշիմ մարդիկ կը խորհէին նեղոսի, Քոնկոյի եւ Չամպէզիի մէջ վաղող ահագին ջուրին վրայ և վստահաբար կ'ըսէին թէ պէտք էր որ գոյութիւն ունենար տեղ մը, գետերու, անտառներու և բլուրներու երկիր մը, բաւական ընդարձակ՝ որ այսպիսի հզօր գետերու ջուր հայթայթէր:

Այս նոր երկրին ռահիւրայ ըլլալու բոլորն յոյսովը եւ անոր բնակիչներուն կեանքի լաւագոյն եղանակ մը բերելու ազնիւ փափաքովը Օգուէլ եւ Լիվինկսթըն զիմադրաւեցին Քալահարիի դժուարութիւններուն եւ վտանգներուն: Օգուէլ արշաւանքին վարիչը պիտի ըլլար, եւ անոր արագատեղ աչքէն, հանդարտ գլխէն եւ յաջող ձեռքէն կախեալ պիտի ըլլար արշաւախումբին սանին համալ պէտք եղած բաւական որս զարնելու դժուար եւ ճանճրալի դործը: Լիվինկսթըն պիտի ըլլար թարգ-

ման եւ զիտական հետազօտիչ, մինչ խումբը կ'ապաւինէր անոր բնիկներուն բարեացակամութիւնը շահելու զարմանալի կարողութեան:

Անոնք Քոլոպէնկէ ճամբայ ելան հիւսիսային արեւելեան ուղղութեամբ, եւ իրենց դացած առաջին 120 մղոնը կ'իյնար երկրի մը մէջ, որմէ իրենք անցած էին առաջ: Այնուհետեւ հիւսիս դարձան զէպ ինանապատը, եւ այս կէտէն բան չէին գիտեր իրենց առջեւ գտնուած երկրին վրայով: Անոնց հետ գտնուող բնիկներէն մէկը անկէ անցած էր շատ տարիներ առաջ, եւ կը կարծէր թէ կրնար միտք բերել իր ճամբան, բայց տեսնուեցաւ որ անոր յիշողութիւնը շատ աղօտ էր:

Անոնք այս մարդուն տառջնորդութեամբ Սէրթիլի ջրհորներուն քով եկան անապատին եզերքը, եւ տեսան որ տեղը աւաղին մէջ ձոր մըն էր միայն եւ չըջապատուած՝ ցած թուփերով եւ կարճ ծառերով: Բայց այս ձորին մէջ քանի մը փոքր խոռոչներ կային, իբր թէ անգղջիւր մը թաւալած ըլլար աւաղին մէջ, եւ այս խոռոչներէն մէկուն մէջ քիչ մը ջուր կը գտնուէր:

Օգուէլ անմիջապէս մարդոց մէկ մասին աշխատիլ հրամայեց բաներով եւ ցամաքային կրիայի կեղեւներով խորունկցնել խոռոչները, բայց սաստիկ տաժանքով, մինչեւ որ իրիկունը վրայ հասաւ, եւ այնչափ մը միայն ջուր ելաւ որ հազիւ մէկ երկու ումպ ինկաւ իւրաքանչիւր ձիու: Անոնց ուղեցոյցը ըսաւ թէ, ասիկա իրենց ջուրի վերջին առիթն էր եօթանասուն մղոնի մէջ, ուստի

Օգուէլ եղները ետ դրկեց վերջին ջրալից տեղը
Խեղճ կենդանիները բառաչելով եւ մնչելով ես
գացին 25 մղոն եւ վերջապէս հանգիստ գտան
յագեցնելով իրենց սաստիկ ծարաւը, որմէ տան
ջուած էին իննսունըվեց ժամ :

Միեւնոյն միջոցին Սէրոթլիի փոսերէն չորս
փորուեցան 8 ոտք խորութեամբ, եւ այնքան առա-
տապէս ջուր բղխեց՝ որ Օգուէլ հոն բերել տուաւ
եղները: Երբ եղները հասան, անմիջապէս ջու-
տրուեցաւ անոնց եւ կառքերուն լծուելով ուղ-
ղուեցան դէպ ի անապատը: Տաքութիւնը շա-
սաստիկ էր, եւ կառքերուն անիւները այնքան խո-
րունկ կ'իջնէին թոյլ աւազին մէջ՝ որ կենդանիներ-
ը իրենց յետին աստիճանի ձիգերով կառքեր-
միայն վեց մղոն կարող եղան քաշել մինչեւ արեւ-
ւամուտ: Յաջորդ օրը 19 ժամ քալեցին առանց
ջուրի: Եւ յորդ օրը նորէն այս քաջ կենդանիները
19 ժամ չարչարուեցան սոսկալի տաքին մէջ ա-
ռանց կաթիլ մը ջուրի:

Այդ գիշերը գէշ էր արշաւախուժքին ուղեցոյցներ-
րուն համար: Անոնք հիմա 44 մղոն եկած էին Սէրոթ-
լիէ, ժամը 2 մղոն միայն յառաջանալով, եւ առաջ-
նորդն ըսաւ թէ տակաւին 30 մղոն երթալ պէտք
էր յաջորդ ջուրին հասնելու համար տեղ մը, զոր
անապատի Պուշմանները Մոքոքոնիեանի կը կոչէին:

Եղները աւարացած էին յոգնութենէ եւ ծա-
րաւէ, եւ բոլոր գիշերը պառկեցան ու կը մնչէին
իրենց տէրերուն, ողորմագին բողոք ջուրի համար:
Ոչ ոք գիտէր ստուգապէս թէ ինչ կար իրենց առջեւ

կամ թէ չիտակ ուղղութեան մէջ կը գտնուէին ի-
րենք: Անյաջողութիւնը յաջողութենէն աւելի հաւա-
նական կ'երեւէր: Բայց Օգուէլ եւ Լիվինկսթըն յու-
սահատութիւն գիտցող մարդիկ չէին: Արշալոյսին
առաջին նշանին վրայ ձիերը առջեւէ դրկեցին ա-
ռաջնորդին հետ, փորձելու եւ գտնելու համար Մո-
քոքոնիեանին: Մարդիկը ձիերուն հետ կրնային
երկրէն անցնիլ ապահովութեամբ եւ ճամբուն վրայ
որսորդութիւն ընել:

Օգուէլի եւ Լիվինկսթընի նպատակն էր անոնց
հետեւիլ կառքերովը ցորչափ եղները կրնային եր-
թալ, յետոյ եղները պիտի արձակէին ձիերուն հետ-
քին վրայ, յուսալով թէ առանց իրենց բռնե-
րուն շատեր պիտի կրնային ջուրի հասնիլ: Ճամ-
բայ ելլելէն կէս ժամ ետեւ կառքերը անցան մա-
ցառուտի մը մէջէ եւ յանկարծ հասան ձիերուն ու-
րոնք հոն կանգ առած էին: «Ջո՛ւր է,» էր ամէն
շրթունքի վրայ: Այսպիսի բարեբաղդութիւն մը չի
կար անոնց համար, սակայն: Առաջնորդը կորսնցու-
ցած էր իր ճամբան:

Շուտով յոգնած եղները դեղեւեցան տաքնա-
պած, եւ լուծերէն հանուելով թողուեցան հանգ-
չելու, մինչ առաջնորդները խորհրդակցութիւն
կատարեցին թէ ինչ ընելու էին: Միեւնոյն ժա-
մանակ ընիկները ցրուեցան մացառուտին մէջ
ջուր գտնելու անյոյս աշխատութեամբ: Եւ ահա
անոնցմէ մէկը գորտի մը սուր կարկաշտ լսեց:
Դաղցր երաժշտութիւն մը աւելի անոյշ չէր կրնար
գալ անոր ականջին, վասն զի ուր գորտ կայ,

միշտ ջուր կը գտնուի մօտերը : Ետ վազեց մարդը և պատմեց թէ ճահիճ մը գտած էր : Յոգնած պարտաւած եղները նորէն լծուեցան : Օգին մէջ ջուրի զգացումը կարծես վերակենդանացուց զանոնք , և երկու մղոն արագ արագ ճամբորդելով իրենց ծարաւը յագեցաւ :

Առայժմ ինչեւիցէ փրկուած էր արչաւախումբը : Եւ անոնց աղէկ եղաւ որ ճահիճին եկան , վասն զի չորս օր եւս կար Մոքոքոնիեանի հասնելու , թէև առաջին եւ երրորդ օրերը բարեբաղդապէս կարող եղան ջուր գտնել գետինը փորելով : Տեսնուեցաւ որ անոնք աւազի գետի մը մէջ կը գտնուէին , զոր Մոքոքոնկ կը կոչէին Պուշմանները : Անոնց ոտքերուն տակ խորունկէն շարունակ ջուր կը հոսէր աւազին մէջէն խորունջի մը քաշուածքին նման կամաց : Այս հոսանքին ընթացքը կրնար հանուիլ հին գետի մը երկար ժամանակէ հետէ ցամքած յատակին նման : Անիկա երբեմն մերկացած կրաքարերու կամ աւազի թումբերու մէջտեղէն կ'անցնէր , երբեմն կ'անհետանար հարթ դաշտի մը մէջ : Եւստ քիչ տեղեր կը գտնուէին աւազի խոռոչներ , բաւական խորունկ՝ ջուրին հասնելու համար : Հոս ճահիճներ կը ձեւանային , կամ առատ ջուր կը տեսնուէր ինչպէս Մոքոքոնիեանի մէջ : Եթէ ոչ՝ ջուրի նշան չի կար , թէև Պուշմանները բաւական ջուր կը ստանային իրենց ծարաւը յագեցնելու համար , աւազի մէջ երկար եղէգ մը խոթելով եւ ծծելով :

Արչաւախումբը հիմա կը ջանար հետեւիլ աւա-

ղի գետին , բայց շուտ կորսնցուց զայն եւ երկու օր առանց ջուրի մնաց : Այնուհետեւ գտան զանիկա եւ անոր հետեւեցան անգամ մըն ալ , մինչեւ որ ստորերկրեայ հոսանքը աներեւութացաւ ճահիճի մը մէջ : Այս կէտին վրայ անոնց առաջնորդը նորէն սխալեցաւ , եւ անոնք շատ մղոններ գացին իրենց ընթացքէն չեղելով երեք օր առանց ջուրի : Հոս նորէն բաղդը ժպտեցաւ անոնց , վասն զի Օղուէլի արծուարիւր աչքը նշմարեց Պուշմանուհի մը որ կը գեղերէր խիտ մացառուտին մէջ : Օղուէլ վազեց և բռնեց զանիկա եւ քանի մը ուլունքի փոխարէն Պուշմանուհին զանոնք առաջնորդեց ջուրի ծակ մը : Եւ հիմա անոնք մըջիւնի բլրակէ մը կրնային տեսնել հեռուն՝ նոր եւ բարեբեր երկիր մը , որմէ անդին թանձր ծուխ կ'ելլէր : Կարծեցին թէ եղէգներ կը վառէին մեծ լիճին եղերքը , ուստի դէպ յառաջ քալեցին :

Քանի մը օրեր հետեւ ալ անոնք յանկարծ թանձր անտառի մը մէջէ հասան լայն եւ խորունկ գետ մը , եւ անոր եղերքը գտնուած բնիկներէն տեղեկացան թէ ասիկա էր Զուկա , որ կը վազէր 250 մղոն հեռու գտնուող մեծ Նկամի լիճէն : Ժամանակն էր Յուլիս 4 եւ եղանակին վերջը , բայց փասնեղու օրեր եւս բռնադատեցին և սարսեցին իրենց կառքերը մինչիւ որ եղները գրեթէ մաշեցան : Այնուհետեւ Օղուէլ եւ Լիվինկսթըն ամէնէն յարմարներէն զոյգ մը եղ լծեցին թեթեւ կառքի մը եւ յառաջ մղուեցան : Քանի կը մօտենային լիճին , անտառը աւելի կը խտանար , եւ մղոն տեղի

վրայ հարկերէ աւելի մանր ծառեր տապալեցին կառքին ճամբայ բանալու համար: Վերջապէս Յուլիս 28ին հասան Նկամի լիճին, ինը շաբաթուան մէջ 630 մղոն կտրելով իրենց եւ Քոլոպէնկի մէջտեղ:

Զուկայէ անդին կար անտառներէ եւ դաշտերէ բաղկացած պտղաբեր երկիր մը, բայց անոր հասնելու անյաջողութիւնը պակսեցուց իրենց գիւտին ուրախութեան կէսը: Ասոնք չէին կրնար իրենց կառքերը անդին անցընել, թէեւ Լիվինկսթըն, կոկորդիլոսներէն իր կեանքին վտանգը աչքին առնելով, շատ ժամեր անցուց ջուրին մէջ, ի զուր ջանալով լատտ մը չինել: Ստիպուեցան ետ դառնալ Լիվինկսթըն՝ Քոլոպէնկ, եւ Օզուէլ՝ Ասգոլիա: Բայց անոնք ծրագիրներ յօրինեցին յաջորդ տարին նորէն գալու, եւ Օզուէլ խոստացաւ նաւակ մը բերել:

Սակայն յաջորդ տարին չյաջողեցաւ անոնց ծրագիրը: Վասն զի Օզուէլ ուշացաւ, եւ Լիվինկսթըն ճամբայ ելաւ առանց անոր: Իրեն հետ առաւ իր կինը եւ զաւակները, եւ հակառակ անապատին դժուարութիւններուն, ապահով հասան Զուկա եւ Նկամի լիճը: Հոս տենդէ բռնուեցան իր զաւակները եւ ինք ստիպուեցաւ ետ դառնալ: Երբ ետ կը դառնար, ճամբան պատահեցաւ Օզուէլի, որ իրմէ միայն քանի մը շաբաթ ետքը հետեւած էր իրեն:

Ոչինչ կարելի եղաւ ընել այդ տարին, բայց 1851ին այս երկու մեծ մարդիկը նորէն անցան Քալահարի Անապատը, իրենց հետ առնելով Տիկին Լիվինկսթընը եւ զաւակները: Այս անգամ Օզուէլ, իր սո-

վորական անանձնասէր հոգածութեամբ ուրիշներու համար, օր մը առաջ գնաց առջեւէ եւ փորեց հորերը, եւ այսպէս խումբին մնացած անդամները ազատուեցան յապաղումէ եւ ծարաւութենէ:

Ասոնք Զուկայէ անցան ապահովութեամբ, եւ յետոյ պտուղներու, ծաղիկներու եւ հօտերու սիրուն երկրի մը մէջ անցան գետէ գետ, մինչեւ եկան կէտ մը Զոպի գետին վրայ, Լինիեանթէ 400 մղոն հեռու: Լինիեանթէ Մաքոլոօ ցեղին կեդրոնն է, եւ անոնց իմաստուն եւ հզօր ցեղապետը փութաց դիմաւորել ճամբորդները: Յեղապետը բոլորովին յանկարծակիի եկաւ երբ առաջին անգամ տեսաւ սպիտակամորթ մարդեր, բայց Լիվինկսթընի ընդաբոյս մաքախիբութիւնը չուտով հանդարտեցուց զանկա եւ յետոյ ոչ ոք կրնար անոնց օգնելու համար այդ ցեղապետէն աւելի բան ընել: Այս ցեղապետը, Սէպիթուանի, անոնց ըսաւ ամէն ինչ որ գիտէր իրեն սահմաններուն մէջ եւ շուրջը գտնուող երկրին վրայ: Ըսաւ թէ հեռուն, հիւսիսային արեւմտեան կողմը, կը բնակի ցեղ մը, որ անգամ մը իրեն ետ ղրկեց իր ընծայ ըրած մէկ եզը եւ անոր տեղ խնդրեց մարդ մը, ուտելու համար: Արեւելքէն եկան սեւամորթ պատուիրակներ Փորթուկացիներէն, տպածոյով եւ ուլունքներով եւ հրացաններով գերիներու հետ փոխանակելու համար զանոնք: Սէպիթուանի խոստացաւ իր սպիտակամորթ բարեկամները տանիլ Լինիեանթէ տասը օրուան ճամբայ հեռուն Սէչէքէ հզօր գետը, որ, կ'ըսուէր թէ, սեպ ժայռի մը վրայէ պատահուածքի մը մէջ ինկաւ ծուխով եւ

որոտումով որ հնչեց մինչև շատ մղոններ հեռու։
Դժբաղդաբար այդ ազնուական ցեղապետը, զոր
Օգոսէլ կ'անուանէ ճէնթլմէն մը խորհրդով և
վարմունքով, քանի մը օր յետոյ մեռաւ թորա-
տապէ, բայց անոր ցեղը պահեցին երկրախոյզնե-
րուն ըրած անոր բոլոր խոստումները։

Երկու բարեկամները, Տիկին Լիվինկսթընը կառ-
քերուն հետ իջեւանի տեղը, Չոպի, թողելով, նա-
ւակով գացին Լինիեանթէ, և հոնկէ ձիով Սէշէքէ-
ներուն։ Հոս անոնք արդարեւ տեսան ահադին գետ
մը, որ հասկցուեցաւ թէ մեծ Չամպէզին էր, բայց
ըսուեցաւ թէ ջրվէժը հեռուն է, և տարւոյն և-
ղանակն ալ այնքան ուշ էր որ անգամ մը եւս դէպ
ի տուն վերադարձան։

Ետ դառնալու միջոցին ճամբուն վրայ շատ մը
նոր ծրագիրներ յօրինուեցան։ Անոնք կը գտնուէին
ճիշդ հարաւային սահմանին վրայ երկրի մը որմէ
վատ և անգուլթ սպիտակամորթ մարդիկ դերիներ
կը գնէին, իննական դահեկանի։ Եթէ անոնք կա-
րենային գտնել այս երկիրը տանող աղէկ ճամբայ
մը, օրինաւոր առեւտուրը կրնար վերջ գնել մարդ-
կային կեանքերու այս ամբարիշտ աւաղակու-
թեան։ Անոնց արդէն գտած ճամբան շատ երկայն
և դժուարին էր, ուստի Լիվինկսթըն միտքը դրաւ
նորէն Լինիեանթէ այցելել յաջորդ տարին և այն
ատեն փնտռել կարելի ճամբայ մը դէպ ի ծովեզրը։
Անկարելի պիտի ըլլար իր ընտանիքին երթալ ի-
րեն հետ, և զանոնք Գոլուպէնի վտանգներուն
նշաւակ թողելու խորհուրդը մեծ տագնապ էր ա-
նոր մտքին։

Անոր ընկերոջ բարութիւնը անգամ մըն ալ անոր օգնութեան ժամանեց: Վասն զի Օգուէլ համոզեց Լիվինկսթընը, իր կինը և զաւակները Անգղիա դրկել, նաեւ անոր տուաւ ստակ անոնց բոլոր պէտքերուն և ճամբու ծախքերու համար: Ծախեց իր հրացանով զարկած փիղերուն ոսկորները և անոնց դրամը տուաւ իր բարեկամին, իրեւ բաժին իրենց նոր կալուածին որսերէն:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԾՈՎԵՋՐԻ ԾՈՎԵՋՐ

Լիվինկսթըն իր ընտանիքը Բէյթսթաուն տարաւ, և զանոնք ապահովապէս դրաւ Անգղիա գացող նաւի մը մէջ: Այդ ատեն Քաֆիրներուն հետ պատերազմ կար, և ինք չուտ հասկցաւ թէ Գլուխ Բարեյուսոյի սպիտակամորթները իր վրայ անվստահութեամբ և տհաճութեամբ կը նայէին: Անոնք զանրկա և միւս միսիոնարները կ'ամբաստանէին թէ ընրիկները ապստամբութեան կը գրգռէին և անոնց կ'օգնէին, և մինչև իսկ փորձեցին զանրկա արգելել իր ճամբորդութիւններուն համար վառօդ զնելէ:

Այսու ամենախիւ կը գտնուէին շատեր, որոնք վստահութիւն ունէին անոր վրայ, և ասոնց մէջ էր Մաքլիր, արքունի աստեղագէտը: Լիվինկսթըն այս անձէն շատ դասեր առաւ իր գիրքը և ճամբ-

ԼԻՎԻՆԿՍԹԵՆ
ԵՒ ԻՐ ԴՈՒՍՏՐԸ ԱՆՆԱ ՄԷՅՐԻ

բան ճշգրտութեամբ, նաեւ սորվեցաւ թէ ինչպէ՞ս գործածելու էր գործիք մը, որով կարելի էր ըսել թէ ոեւէ տեղ քանի՞ ոտք վեր է ծովուն մակերեսէն:

Լիվինկսթըն իր վերադարձին ուշ մնաց, վասն զի եղները տկարացած էին և կառքին անիւներէն մէկը կոտրած էր: Եւ երբ Քուրումէն հասաւ այս պէս, տեսաւ որ իր տունը, որ վերջինն էր իր երբեք ունեցածին, անյոյս կերպով աւերակ եղած էր:

Վեց հարիւր Պոէրներ Փրէթորիոսի առաջնորդութեամբ եկած էին Քուրումէն, տարած էին անոր տան մէջ գտնուած ամէն բանը, և մնացածներն ալ ջարդողութեամբ ըրած էին: Մինչեւ իսկ անոր թանկագին օրագրութիւններուն և յուշատետքներուն թուղթերը պատռած և հովերուն ցրուած էին: Պոէրները յառաջ երթալով ընկններուն գիւղը, ներկայ գտնուեցան առաւօտուն և կէսօրին միսիոնարական պաշտամունքին, և ունկնդրեցին Մէպալուէի քարոզչներուն: Պաշտամունքէն ետեւ ըսին Սէչէլէ ցեղապետին:

Թէ իրենք իրեն հետ կռուիլ եկած էին, վասն զի ինք Անգղիացիներուն թոյլ տուած էր իր երկրին մէջէն անցնիլ: Գիւղը չընկալաւ իրենց խըրճիթները, և երկայնաձող հրացաններով զարկին սպաննեցին վաթսուս այր, կին և մանուկներ, որոնք խոնուած էին բլրակի մը վրայ աչք կուրցընող թանձր ծուխին մէջ:

Երբ բոցերը մարեցան, Պոէրները ներս մտան իրենց խուժողով գործը աւարտելու, բայց Սէչէլէ զոնոնք արգելեց մինչեւ որ մուծը կոխեց, և զաւ

նոնք ետ դրկեց իրենց մեռելները համբերու: Երեսուներհինգ Պոէրներ իրենց մահովը տուժեցին այս անօգուտ անգթութեան գինը, մինչ Սէչէլէ և իր մնացորդները փախան ազատուեցան գիւերուան մթութենէն օգտուելով:

Պոէրներէն խոյս տալու համար Լիվինկսթըն Քուրումէնի արեւմտեան կողմը անցաւ, և հասաւ Լինիեանթէ շատ դժուարութիւններէ ետքը: Անձրեւային եղանակը ողողած էր գետերուն մէջտեղի ցամաքը, և անոր ձեռքերն ու ծունկերը կտրուեցան և պատառուեցան եղէգներուն մէջէն անցնելէն և փշոտ մացառներուն մէջէն մղուելով ճամբայ բանալէն: Սէչէլէթու, Սէպիթուանի իրողին, հիմա Մաքուլոններուն ցեղապետ էր, և չուտով այնքան սիրեց Լիվինկսթընը, որ կ'ըսէր թէ նոր հայր մը գտած էր: Միսիոնարը, իր ճնոր որդիէն ուղեկից մը և պաշար առնելով, չըջան մը կատարեց Պարոյի երկրին մէջէն, բայց չի կրցաւ դուրսի յարմար տեղ մը գտնել: Ամբողջ երկիրը շատ վատաւոր էր սպիտակամորթներուն համար, և բնիկներն ալ յոյս չէին ներշնչել:

Աւարառութիւն և բռնաւորութիւն կը թուէր թէ այդ երկրին սովորութիւնն էին: Լիվինկսթըն հոս իր կեանքին մէջ առաջին անգամ տեսաւ չարք մը գերիներ որոնք քալելով կ'երթային իրենց չղթաներուն ներքեւ անյոյս թշուառութեամբ: Անգամ մը մայր մը իր փոքրիկ տղան կը տանէր ճամբէն, և ահա մարդ մը յանկարծ տղուն վրայ խոյացաւ և զանկա մէկ կողմ քաշեց,

զանիկա Փորթուկալցւոց երկրին մէջ Բուանկոյ մէկ հունին (գետի անցքին) վրայ Լիվինկսթընի քան մնացած էր որ տար, ուստի տուաւ իր ածելիները և յետոյ շապիկները, իսկ Մաքոլոյն տուին իրենց պղնձեղէն զարդերը: Սակայն ասկա բաւական չեղաւ, և Լիվինկսթըն երբ իր վերմակը և վերարկուն կու տար, Փորթուկալցի յինապետ մը եկաւ և վռնտեց բնիկները:

Երբ Լիվինկսթըն Լոանտա հասաւ, Փորթուկալցիները յետին աստիճան մարդասիրութեան ընդունեցին զանիկա, և անոր տուին ամէն բան որոնք կրնար պէտք ունենալ ան, բայց յետոյ հակըցաւ, թէ այս մարդասիրութեան մէկ մասը խաբէրայութիւն էր: Հոս ունեցաւ Այգղիա վերջ զառնալու առիթը, բայց զիտնալով թէ Մաքոլոյնները չէին կրնար տուն հասնիլ առանձին, Յարբըշը շոգենաւով զրկեց իր նամակները և զիտակածանօթութիւնները, և յետոյ ճամբայ ելաւ դէպ Լինիեանթէ: Փորթուկալցիները անոր պաշար տուին հետեւորդներուն համար և ընծաներ՝ անոր ճամբուն վրայ զանուած ցեղապետներուն համար: Սնոր Մաքոլոյն բեռնակիրներուն տրուեցան կարմիր և կապոյտ չուխա՛է հանդերձներ, և Լոանտայի Նպիսկոպոսը Սէքէլէթուի համար զրկեց Փորթուկալցի գնդապետի համազգեստ մը:

Շատ հեռու գացած չէր Լիվինկսթըն, և անոր հասաւ թէ անոր բոլոր նամակները և զիտական ծանօթագրութիւնները կորսուած էին Յարբըշը նաւաբեկութեամբ: Ընելու ոչինչ կար, բայց եթ

զանոնք բոլորը նորէն գրել, և այս յապաղումը, յօգացաւային տենդի մը հետ ընկերացած, զանիկա արգելեց Լինիեանթէ հասնիլ մինչեւ 1855 Սեպտեմբեր: Երբ հոն հասան, Սէքէլէթու և անոր ամբողջ ցեղը ելան զանոնք զիմաւորելու, և խումբը աւանդ մտաւ յաղթական թափօրով, Մաքոլոյն բեռնակիրներուն կարմիր և կապոյտ համազգեստներով որոնք առջեւէ կ'երթային, Լիվինկսթըն այն ատեն շնորհակալութեան պաշտօն մը կատարեց, բայց ներկաներուն ուշադրութիւնը մեծապէս խանգարուեցաւ Սէքէլէթուի փառքին պատճառաւ որ Փորթուկալցի գնդապետի տաքաղ հագած էր:

Լիվինկսթըն երկար ատեն չմնաց Լինիեանթէ: Լոանտայի ճամբան շատ դժուարին էր և վատառողջ ընդհանուր դործառնութեան համար, ուստի որոշեց Զամպէզիի հետեւիլ դէպ ի արեւելեան ծովեղերքը, աւելի աղէկ ճամբայ մը դառնելու յոյսով: Սէքէլէթու նոր ուղեկիցներ տուաւ անոր, հարիւր քսան Մաքոլոյն, նաեւ երեք հեծնելու եղջեր, և տասը եղ եւս՝ կերակուրի համար:

1855 Նոյեմբերին, Լիվինկսթըն գտաւ այն ջրովէժը զոր Օզուէլ և ինք իւրոյ նշանակած էին իրենց քարտէսներուն վրայ բայց երբեք տեսած չէին: Հոս վիթխարի Զամպէզին, մէկ մղոնէ աւելի լայնութեամբ, ճաման դէպ ի վար իջնող ծովափ, 300 ուղղահայեաց ոտք բարձրութենէ պատառուածքի մը մէջ կը թափէր, և այնուհետեւ եռալով դեռալով կ'երթար նեղ, զիկզակ ճեղքուածքի մը մէջէն: Բանատայի Նիակարային կրկին լայնքն ունե-

ցող այս ջրվեժին փրփուրը կը խաւարեցնէր արեւէն, և մինչեւ իսկ իր ժամացոյցը իր անութի
րեգակը իր վերեւը, և անոր գոռումն ու որոտումը խոռոչին մէջ կրել ստիպուեցաւ զանիկա չոր պա-
մդոններով հեռուն կը լսուէր։ Եւ Լիվինկսթըն երբ
վսեմ լռութեան մէջ կը դիտէր այս անազին ոյ-
ժին հոսումը, կը զգար,

«Աստուք հն քու զարմանալի գործերդ, ով դու
Հայր բարեաց,»

և սւելի քան երբեք կը փափաքէր տեսնել այս սի-
րուն երկիրը ազատութեան և խաղաղութեան մէջ

Լիվինկսթըն «Մօսի—օս—թիւնիան,» այսինքն
«Զայնարձակ ծուխը», թողելէ առաջ անոր անու-
նը փոխելով Վիքթորիա Զրվեժ Կոչեց, բայց միտքէ-
չէր անցնէր թէ յիսուն տարի չանցած երկաթուղու
կամուրջ մը պիտի ձգուէր այն կիրճին վրայ ո-
րուն ներքեւէն ջուրերը կը սահէին։

Շարունակելով ուղեւորութիւնը դէպ ի Զամ-
պէզիի հիւսիսային ափերը, դէպ ի Թէթէ ուղղեց
իր գնացքը, գրեթէ սովորական փորձառութիւն-
ներն ունենալով։ Մինչ իր մարդիկը և մթերքը
կ'անցնէին Լոանկուէէ, Լիվինկսթըն քանի մը ոչ
բարեկամ բնիկներ հանդարտ պահեց զանոնք
զուարճացնելով իր ժամացոյցով և այրող ապակի-
ով, մինչեւ ամէն բան ապանովուեցաւ։ Անգամ մը
սխալմամբ Փորթուկալցի խառնածին գերեզմար-
կարծուեցաւ, և իր կեանքը ազատեց մի-
այն ցուցնելով թէ իր կուրծքը և բազուկները
ձերմակ էին։ Իր հեծնելու եզը իր հովանոցին մեծ
հակալորութիւն ունէր, և չէր թողուր զայն գոր-
ծածել։ Ուստի շատ նեղուեցաւ Լիվինկսթըն անձ-

րեւէն, և մինչեւ իսկ իր ժամացոյցը իր անութի
խոռոչին մէջ կրել ստիպուեցաւ զանիկա չոր պա-
հեղու համար։ Թէթէի մէջ իր Մաքոլոօ բեռնա-
կիրները թողուց, և խոստանալով օր մը նորէն
դառնալ հոն, ճամբայ ելաւ դէպ ի Քուելիման։

Մէկ նկատումով անոր ուղեւորութիւնը ան-
յաջողութիւն եղաւ։ զտած չէր դէպ ի ծով իրա-
պէս աղէկ ճամբայ մը։ Այսու ամենայնիւ զտած
էր երկու իրողութիւններ որոնք առաջ անծանօթ
էին աշխարհի։ Նախ սա, թէ Կեդրոնական Ափ-
րիկէ անապատ չէր, այլ կրնար արտադրել մետաղ-
ներ, խահուէ, բամբակ, ձէթ, շաքար, եգիպտա-
ցորեն և ուրիշ շատ բաներ որոնք աշխարհի
պէտք են։ Երկրորդ, թէ բնիկները ընդունակ էին
իրենց կեանքերը աղէկ գործածել սորվիլ ազնուու-
թիւն և արդարութիւն ցուցուելով անոնց։

Լիվինկսթըն այս իրողութիւնները գրեց Փոր-
թուկալի թագաւորին, ըսելով նաեւ թէ ջրանցներ
և ճամբաներ կարելի էր դիւրաւ շինել բնիկնե-
րուն ձեռքով սպիտակամորթ աղէկ տեսուչնե-
րու հսկողութեան ներքեւ։ Այնուհետեւ ճամբայ
եկաւ դէպ Անգոլիա, հրատարակելու համար իր ծա-
նօթագրութիւնները գիրքով մը զոր կոչեց «Մի-
սիոնարական Ուղեւորութիւններ։»

Լոնտոն ժամանեց 1836 Դեկտեմբերին, և ան-
միջապէս զինք յանչափա մեծարեցին բոլոր երկրին
մէջ, Ժողովուրդը այնպէս լիովին խրախուսուած
էր որ իրեն պարտականութիւն զգաց յառաջ եր-
թալ իր սկսած գործը շարունակելու։ Մինչեւ իսկ

Վերթորիա թագուհին, անոր ամուսին իշխանը և
 Լորտ Փալմէրսթըն հրաւիրեցին զանիկա որպէս զի
 ներբողէին իր գործը, մինչ Արքունի Աշխարհագրա-
 կան Ընկերութիւնը և ուրիշ հանրային մարմիններ
 ժողովներ ըրին ի պատիւ անոր:

Բայց ամէն մեծ մտքի տէր մարդ նեղութիւններ
 կը կրէ պղտիկ մտքի տէր քննադատներէ: Եւ Լիթաունի մէջ ժողովուրդը մեծ փափաք ունէր փո-
 վինկսթըն ամբաստանուեցաւ քանի մը մարդոցմէ խարինել անոր հանդէպ իրենց ցուցուցած անմար-
 թէ բաւական չի զբաղիր միսիոնարական գործով: Դաստիարակութիւնը, և հիմա ըրին ամէն ինչ որ կրնա-
 Դարձեալ, երբ Քուիլիման կը գտնուէր, Լոնտոնի մէջ, լաւ ընդունելութիւն մը ընելու համար անոր:
 Միսիոնարական Ընկերութենէն նամակ մը ընդու-
 նեց, որ կ'ըսէր թէ իրենք չէին կրնար «օգնել այն-
 պիսի ծրարներեւ որոնք հեռուէն հեռու միայն
 կապակցութիւն ունին Աւետարանին տարածման
 հետ»: Լիվինկսթըն ասիկա այնպէս մեկնեց թէ ա-
 նոնց կարծիքով ինք բաւական քարոզած չէր իրեն-
 վճարուած թոշակին նայելով: Բայց իր ճամբար
 բոլորովին պարզ էր իրեն համար: Ինք կը հաւա-
 տար թէ իր առաջին պարտականութիւնն էր իրեն-
 կարօտութեան մէջ օգնել այր մարդոց, կիներու
 տղոց, որոնց Աստուած կեանք տուած է: Ուստի
 Լիվինկսթըն, ի սէր Ափրիկէի սեւամորթ միլիոննե-
 րուն, ազնուաբար հրաժարեցաւ յիշեալ Ընկերու-
 թենէն և ուղեւորեցաւ դէպ ի Քուիլիման իբրեւ
 հիւպատոս Վեհափառ Թագուհիին և իբրեւ առաջ-
 նորդ Չամպէյի հովիտը խուզարկող Բրիտանական
 արշաւախումբի մը:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՁԱՄԴԵՋԻՒ ԱՐՇԱԽԱՆԵՐ

Լիվինկսթըն 1858ին անգամ մըն ալ նաւարկեց
 դէպ ի Գլուխ Բարեյուսոյ, իրեն հետ առնելով իր
 Վինլը, բայց զաւակները Անգղիա թողուց: Քէյփ-
 Խարինել անոր հանդէպ իրենց ցուցուցած անմար-
 քութիւնը, և հիմա ըրին ամէն ինչ որ կրնա-
 լաւ ընդունելութիւն մը ընելու համար անոր:
 ՓԵՐԼ չոգենաւով իր ուղեւորութիւնը Ափրիկէի
 արեւելեան ափունքն ի վեր չարունակելով՝ հասաւ
 Չամպէյի բերանը: Չամպէյի ծով կը թափի թանձ-
 րախիտ մացառուտով ծածկուած ցած և ճախճա-
 խուտ կղզիներու մէջտեղ գտնուած բազմաթիւ
 ջրանցներու մէջէ: Ընելու առաջին բանն էր այս
 ջրանցներուն ամէնէն խորունկը և ամէնէն ապա-
 հովը գտնել: և շատ օրեր վատնուեցան ջուրին
 խորութիւնները չափելու համար, լարի մը ծայրը
 կապուած կապարի գունտ մը իջեցնելով Քոնկո-
 նէ կոչուած ջրանցը ամէնէն աղէկը գտնուեցաւ,
 ուստի ՓԵՐԼ դէպ այս ջրանցն ի վեր ուղղեցին:
 Չախ և աջ գետեզերքը մութ են խիտ առ խիտ
 մանկրոֆի մացառուտներուն ներքեւ, կամ պայ-
 ծառապէս կը փայլին թուփերով և ծաղիկներով
 բարձր արմաւենիներու և պտերներու, և պա-
 տաղիճներով ծանրաբեռնուած և փաթթուած ան-
 տառային ատաղձներու ներքեւ: Նորօրինակ թու-
 չուններ անոնց վերեւ կը սաւառնէին պայծառ ե-

բամներով, կամ արտասովոր փայլունութեամբ կը սլանային գետին մէկ եզրէն միւսը, Հոս հոն կային բաց գետիններ, ուր խրտչած բոբողոնին և զէպրային երկար խոտերուն մէջ վազելը կը տեսնուէր, և կամ դանդաղաշարժ ռնգեղջիւրին թաւալելու ձայնը և խանչիւնը կը լսուէին վիթխարի եղէգներուն մէջէն:

Անոնց որոնք առաջ տեսած չէին այս երկիրը, անիկա արդարեւ պարիկներու զարմանալի երկիր մըն էր: Բնիկներուն հիւղերը բարձրը, օդին մէջ, շինուած էին երկայն ցիցերու ծայրը, որոնց սանդուղները հիւղին դռնէն գետին կ'իջնէին: Բնիկները ասոնցմէ վար կ'իջնէին աճապարանքով որպէս զի տեսնէին Փբլը: Անոնցմէ ոմանք այս շոգենաւը ջուրի վրայ լողացող գիւղ կը կարծէին, իսկ ուրիշներ կը հարցնէին թէ արդեօք անիկա ծառի մէկ բունէ՞ փորուած է նման իրենց կանոններուն:

Երբ դետը երթալով ցածցաւ այսպիսի խոշոր նաւի մը համար. Լիվինկսթըն իր մթերքը կղզիի մը վրայ հանեց, և այն ատեն դէպ յառաջ գնաց պղտիկ շոգենաւով մը զոր կառավարութիւնը ղրկած էր Զամպէզիի վրայ դործածելու համար: Այս շոգենաւը անյաջողութիւն մը եղաւ սակայն Շինուած էր փայտ վառելու համար փոխանակ հանքածուխի. բայց հարկ էր որ անոր բոլոր նաւաղները երեք օր բաւական փայտ կտրէին զանիկա միայն երկու օր ընթացնելու համար: Այնքան ծանրաշարժ էր որ բնիկ կանոնները անկէ կ'անցնէին, և

անիկա այնքան կը փոնչէր, կը ճռնչէր և կը հեւար որ Դժաւարաշունչ նախատական անունը տրուեցաւ անոր:

Ասիկա արշաւանքին ամենածանր մէկ ձախողութեան եղաւ, բայց Լիվինկսթըն, ինչպէս սովոր էր, չընկճուեցաւ անկէ: Իր մթերքը տարաւ Շուփանկա, Փորթուկալցոց մէկ գիւղը, մօտ այն կէտին ուր Զամպէզի կը միանայ Շիրէ կոչուած ուրիշ գեղեցիկ գետի մը հետ: Այն ատեն ծանր ծանր յառաջ գնաց գետն ի վեր դէպ ի Թէթէ, ուր թողած էր իր Մաքոլոյօ բեռնակիրները իր առաջին այցելութեան ատեն: Մաքոլոյները չափազանց ուրախացան զանիկա նորէն տեսնելով. անոնցմէ ոմանք վազեցին զանիկա գրկելու, բայց ուրիշներ ոմանք վաղակցին, «Անոր մի դպչիք, կ'աղտեղէք անոր նոր հանդերձները: Ըսողներ եղած էին անոնց թէ Լիվինկսթըն ա'լ երբեք պիտի չվերադառնար, բայց Մաքոլոյները գիտէին թէ անիկա երբեք պիտի չկոտորէր իր խօսքը: «Մենք վստահեցանք քեզի, և հիմա պիտի քնանանք,» ըսին:

Թէթէէ քսան մղոն վեր գետը բլուրներու շղթայի մը մէջ կը մօնէր, և այս կէտին վրայ Դժաւարաշունչ կանգ առաւ Գէպրապաղա Սահանքներուն առջեւ: Գետը արագ նեղ հովիտէ մը վար կը վազէր, հոսանքը կոտորուելով հոս և հոն խորտուրէր, հոսանքը կամ ողորկ և ջուրէ մաշուած քաբորտ ժայռերէ կամ ողորկ և ջուրէ մաշնէն ցած վերերէ: Այս եղանակին, գետը իր ամէնէն ցած վիճակին մէջ կը գտնուէր, և Լիվինկսթըն որոշեց ոտքով խուզարկել սահանքները, վասն զի կը խոր-

հէր թէ տակաւին կարելի պիտի ըլլար մանր շոգենաւներու անոնցմէ անցնիլ երբ դետը լեցուն ըլլար:

Հետեւապէս ան և իր ընկեր երկրախոյզը Տր. Գրքը ճամբայ ելան բնիկ ուղեցոյցի մը և քանի մը Մաքրուողներու հետ՝ բանը ստուգելու համար: Գետին ընթացքին հետեւեցան որչափ կրնային, իրենց ճամբորդութեան միջոցին չափումներ ընելով և ծանօթագրելով: Երբեմն անոնց ճամբան կ'անցնէր ժայռի ողորկ դարատափներու վրայէ, երբեմն կը մազլէին մանր խիճերու վրայէ, և անգամ մը ստիպուեցան մինչեւ իրենց մէջքերը ջուրին մէջէն քալել, հակառակ կոկորդիլոսներու վտանգին: Գիշերները ծառերու ներքեւ կը քնանային, և բարեբախտապէս վայրի գազաններու յարձակումէ դերժ մնացին, թէեւ բնիկ մը մինչ իրիկուն մը գետէն կ'անցնէր, սպանուեցաւ ինձէ մը: Երբ վերջապէս հասան սահանքին գլուխը, անոնց ուղեցոյցը ըսաւ թէ հիմա իրենց առջեւ ուրիշ բան չի կար, բայց միայն հանդարտ հարթ ջուր: Խորհելով թէ իրենց դժուար գործը աւարտած էր, սկսան ետ դառնալ, բայց այդ գիշեր երկու բնիկներ եկան իջեւանի տեղը և ըսին թէ գետէն քանի մը մղոն անդին ուրիշ սահանք մըն ալ կար:

Հիվինկսթըն և Քըրք, Մաքրուողներէն, երեքը իրենց հետ առնելով, նորէն ետ դարձան խնդիրը ստուգելու համար: Գտան նեղ կիրճ մը, որուն քովերը չատ դառիվեր, 2,000 ոտք, կը բարձրա-

նային գետին մակերեսէն վեր: Անոնք ասկէ վեր մազլեցին ճամբայ բանալով տատասկաւոր մացառուտներուն մէջէն, և սողոսկելով գահաւանդ ժայռերուն երեսէն: Արեւը կիրճին մէջ այնպէս սաստիկ կը զարնէր, որ ժայռերը գոլորշի կ'արձակէին տաքցուած պողպատի պէս, և մազլողներուն ձեռքերը դժուարաւ կրնային բաւական երկար ատեն բռնել զանոնք ոտքի հաստատուն կռուան մը գտնելու համար: Մինչեւ իսկ Մաքրուողները, որոնց ոտքերուն մերկ ներքանները կօշիկի կաշիի պէս կարծր և պինդ էին, կը կաղաչիկի կաշիի պէս կարծր և պինդ էին, կը կաղաչի իրենց այրած և բշտած ոտքերուն ցաւէն: Անոնք Քըրքի դարձան, և ըսին թէ Հիվինկսթըն այլեւս սիրտ չունէր, և բոլորովին յիմար ըլլալու է որ կը ջանայ մազլել ուր վայրի կենդանիները չեն ուղեր իրթալ: Անոնք ամէն քաջութիւն կորսնցնելով ուղեցին պառկիլ քնանալ խոռոչներուն մէջ, բայց Հիվինկսթընի արիասրտութիւնը և եռանդը զանոնք յառաջ քշեց:

Ի վերջոյ, այսքան զառիվեր և վտանգաւոր մագլուխներէ ետեւ—երեք ժամը մէկ մղոն վերելք— արշաւախումը հասաւ կէտ մը որ սահանքին վրայ կը կախուէր: Հոս ցից ժայռը հարիւր ոտք կ'երկընար շիտակ գետին մէջ, և պատի նման կը բարձրանար կ'անցնէր անոր վրայէն կարճ քարէն կէց մը: Սոյն նեղ անցքին մէջ կը խոնուէր այն ամբողջ լայն գետը, և հոսանքը արագօրէն վար կը սուրար, և հոս հոն ջախջախուելով, փշրուելով ձերմակ բուրդի կերպարանք կ'առնէր դուրս ցըց-

ուած ժայռի մը բաղնիկով: Անոնք տեսան ողոր-
դումի նշանը հանդիպակաց ժայռին վրայ ութ-
սուն ոտք բարձր, բայց Լիվինկսթըն մէկդի դար-
ձաւ սաստիկ յուսախաբ եղած, վասն զի թէեւ զօ-
րաւոր շոգենաւ մը կրնար պատռել սահանքը, երբ
շուրջ բարձր ըլլար, բայց գետը իբրեւ նաւարկե-
լի անպիտան էր տարուան մեծագոյն մասին համար:
Լիվինկսթըն 1859ին իր ուշադրութիւնը դարձուց
Զամպէզիի մէկ ճիւղին որ Շիրէ կը կոչուի: Այս
գետը կամաց կամաց ոլորուն ընթացքով կ'իջնէր
անտառի և դաշտերու լայն և պողաբեր հովիտէ
մը, որ կը տարածուէր երկու կողմէն ալ դէպ ի
անտառային ըլուրներ, և անկէ անդին լերկ լեռնե-
րու կատարներ կը տեսնուէին: Գետափունքը խիտ
առ խիտ ծածկուած էին տերեւներով և ծաղիկ-
ներով, և օդը լեցուած էր ծաղիկներուն անուշա-
հոտութեամբ, թռչուններուն երգերով և մեղու-
ներուն անվերջ բզզիւնով: Սակայն երբ երկրա-
խոյզները կ'անցնէին գետն ի վեր բոլոր այս գե-
ղեցկութիւններուն մէջէն, կրնային տեսնել վայ-
րենի Մանկանձա բնիկները, որոնք կը պահուըտէին
ծառերուն ետեւը աղեղները լարած, զանոնք դար-
նել սպաննելու պատրաստ՝ սլաքաւոր և թռնա-
ւոր նետերով: Այսու ամենայնիւ բա՛ն չպատահե-
ցաւ, մինչեւ որ շոգենաւը եկաւ Թինկանէ անուն
ցեղապետի մը գիւղին դէմ: Այս ցեղապետը փոր-
թուկալցիներուն անն ու սարսափն եղած էր, և
տակաւին երբեք թոյլ տուած չէր ոեւէ մարդու
որ անցնէր իր սահմաններէն:

Հոս հինգ հարիւր Մանկանձաներու ամբոխ մը
շարուած էին գետեզրը և անոնց հրամայեցին կանգ
առնել: Վայրենիներէն մէկ քանին մինչեւ իսկ սկը-
սան նշան առնել իրենց մահացու նետերով, և կը
թուէր թէ զարհուրելի մահ մը պիտի դար երկ-
րախոյզներուն վրայ, անոնք թէ՛ հնազանդէին թէ՛
չհնազանդէին: Լիվինկսթըն իսկոյն գետեզր գնաց
անվեհեր: Գիտէր թէ եկած էր Աստուծոյ սիրոյն
համար, և կը հաւատար թէ ինք պիտի չմեռնէր
մինչեւ որ Աստուած ալլեւս պէտք չունենար ի-
րեն երկրի վրայ գործելուն:

Խաղաղ և ժպտուն դէմքով, իբր թէ տղոցմով
լեցուն խաղի գետնի մը վրայ, քալեց արեան ծա-
րաւի խոժանին մէջ դէպ ի անոնց ցեղապետը, և
անոր ըսաւ թէ շոգենաւը Անգղիական է և ոչ թէ
փորթուկէզ: Այնուհետեւ բացատրեց թէ Անգղիա-
ցիք կ'ուզեն ջնջել անգութ գերեվաճառութիւնը
և սեւամորթներուն աւելի դիւրացնել իրենց բամ-
բակը և փղոսկրը ծախելու գործը հանդերձի և
ուշուշներու համար:

Թինկանէ այս դադափարին հաւնեցաւ, և ու-
զեց աւելի լսել: Լիվինկսթըն ըսաւ անոր թէ սպի-
տակամորթ մարդոց գիրքը կ'ըսէ թէ բոլոր այր
մարդիկ և կիներ Աստուծոյ տղաքն ու աղջիկներն
են, ուստի պէտք չէ անոնց հետ վարուիլ անգը-
նէ, և ստի պէտք չէ անոնց հետ վարուիլ անգը-
նէ: Կատարեալապէս բարեկամացաւ: Իր ժողո-
վունդը մէկտեղ ժողվեց, և ըսաւ անոնց թէ մեծ
ճերմակ ցեղապետը և մարդոց բուժիչը եկած էր

բարի պատգամով մը և կրնայ իր սահմաններէն անցնիլ խաղաղութեամբ:

Ասկէ ետեւ ա'լ նեղութիւն չեղաւ Մանկանճաներէն, և ճեղքուածոտ Դժոխարաւա՛նը ապահովապէս կը փչէր կը հեւար գետն ի վեր, անոր եզերքը գտնուող վայրի կենդանիները ահաբեկելով: Երբեմն երբեմն անթեթ ձիազետին, ընդոստ արթննալով իր քունէն, կ'ուզէր ջուրէն դուրս նետուիլ և անտառներուն մէջ վազել: Այծեամներ և զէպրաններ կը վազվառէին դաշտերուն վրայ, և անգամ մը երկրախոյզները անհանգիստ ըրին ութ հարիւրէ աւելի փիղերու երամակ մը: Դժնէհայեաց կոկորդիլոսներ երբեմն շոգենաւին վրայ կ'ուզէին յարձակիլ բաց ծնօտներով, բայց հասկնալով թէ անիկա աղէկ ուտելիք մը չէ, ջուրին տակ կ'իջնէին քարերու նման: Դեռ խորունկ էր և զերծ աւաղուտներէ մինչեւ 200 մղոն, բայց հոս շոգենաւը անգամ մը եւս կանգ առաւ 40 մղոնէ աւելի տարածութիւն ունեցող սահանքներու շրջափ մը պատահելով: Լիվինկսթըն ասոնք Մըրչիսըն կարկաշտասահանքներ անուանեց, և այս կէտէն սկսելով երկու ճամբորդութիւն ըրաւ ոտքով:

Առաջին ճամբորդութեան ատեն զէպ արեւելք գտնուած լեռներուն վրայ մագլեց և գտաւ Շիրուա Լիճը, որուն ջուրերը կայուն էին և լեղի: Լիվինկսթընի բնիկ ուղեցոյցը ըսաւ անոր թէ զէպ հիւսիս շատ աւելի մեծ լիճ մը կայ, ուստի Լիվինկսթըն պաշարի համար վերադարձէն ետեւ անգամ մըն ալ գնաց Մըրչիսըն կարկաշտասահանքներէն՝ զանիկա փնտռելու համար:

Ճամբան Մանկանճա երկրին բարձրագաւառներուն վրայէն կը տանէր դէպ ի Շիրէի հովիտին գլուխը: Բնիկները պատերազմասէր էին, բայց Լիվինկսթըն անոնց հետ դժուարութիւն չունեցաւ, և զիւրաւ գնեց բոլոր իրեն պէտք եղած ուտելիքը քանի մը ետրտա տպածոյով և բուռ մը ուտունքով: Կիները շատ կարճ կը թողէին իրենց մագլերը, և իրենք իրենք կը տգեղցնէին իրենց վերի շրթունքէն փղոսկրէ կամ անագէ խոշոր օղ մը կախելով: Այր մարդիկ իրենց մագլերը կ'երկնցնէին, և կը շտկէին այնքան նորաձեւութիւններով որքան սպիտակամորթ կիները կ'ընէին: Երբեմն իրենց մագլը կը պնդացնէին ծառի կեղեւի տաշեղներով բոբողոնի եղջիւրին կամ պոչին նմանութեամբ, երբեմն իրենց մագլերէն մասեր կ'ածիլէին վայրի կենդանիի մը ձեւով, և այն ատեն իրենք զիրենք շատ գեղեցիկ կը կարծէին:

Վերջապէս, 1859 Սեպտեմբեր 16ին, Լիվինկսթըն եկաւ փառահեղ Նիասա Լճին, որ կը տարածուէր մինչեւ երկինքի գիծը ծովու մը նման: Անոր ջուրէն Շիրէ գետը կը վազէր հարթ և խոր, բոլոր երկայն հովիտն ի վար մինչեւ Մըրչիսըն կարկաշտասահանքները: Քառասուն մղոն ճամբայ զիւրաւ կրնար շինուիլ մինչեւ այս ջրվէժները, և յետոյ մեծ Նիասաին և ծովին մէջտեղ երթեւեկութիւնը զիւրին պիտի ըլլար: Շիրէի վերնագաւառները քաջաոողջ էին և պտղաբեր, և հոս եղաւ վերջապէս այն տեղը ուր Քրիստոնեայ գաղթականներու գաղութ մը կըրնար Ափրիկեցւոց սորվեցնել և ցուցնել արդարու-

Թեան և աշխատասիրութեան կեանք մը։ Նաեւ, Լիվինկսթըն տեսաւ թէ, որովհետեւ բոլոր գերեվաճառութիւնը գետնէն կամ լիճէն պիտի անցնէր, միակ փոքր շոգենաւ մը կրնար շուտով վերջ դնել այդ առեւտուրին։ Ուստի գրեց Անգղիա, և խոստացաւ իր յորինած գիրքին համար ընդունելու ստակէն 2,000 Անգլ. ոսկի ծախսել յարմար գաղթականներ զրկելու համար։ Միեւնոյն ժամանակ խնդրեց կառավարութենէն նոր շոգենաւ մը անգործածելի Դժոհարաշուշը տեղը բռնելու համար, և ինք 4,000 Անգլ. ոսկի եւս խոստացաւ Նիսաս Լճին յատուկ շոգենաւի մը համար։ Միեւնոյն ժամանակ, մինչ անոնց ժամանումին կը սպասէր, պահեց Մաքրուղոններուն իր ըրած խոստումները և դնաց Զամպէզի, զանոնք տուն, Լինիեանթէ, բերելու համար։

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՎԵՐԻՆ ՇԻՐԷ ԵՒ ՆԻԱՍԱ ԼԻՃ

Լիվինկսթըն, երբ Լինիեանթէէ թէթէ վերադարձաւ, անգամ մըն ալ նստաւ Դժոհարաշուշը և ճամբայ ելաւ իր նոր շոգենաւը դիմաւորել Զամպէզի բերանը։ Մաքրուղոններէն ոմանք մերժած էին երթալ ետ իրենց հայրենիքը, ուստի Լիվինկսթըն կարող եղաւ այս հաւատարիմ մարդոցմէն տակաւին քանի մը հողի իրեն հետ ունենալ։

Խեղճ Դժոհարաշուշը, սակայն, չհասաւ իր ճամ-

բուն ծայրը։ Անոր պողպատ տախտակները փաած էին ժանդով և ամէն կողմերէն ջուր կ'առնէր։ Անոր սենեակի տախտակամածը ջրով ողողւած էր, կամրջակը կոտրած և փլած էր և մեքենաները կը ճռնչէին բարձրաձայն։ Նաւը իր այս ջրալից և ոսկրաթեք վիճակին մէջ աւաղակոյտի մը զարնուեցաւ և իր մէկ կողմին վրայ շարձաւ ու ընկղմեցաւ, իր նաւազներուն իրենքզիրենք և իրենց գոյքերը կանոններու մէջ փոխադրելու բաւական ժամանակ տալէ ետքը։

Քանի մը շարաթ ետեւ 1861 Յունիսին, Փայնէր (Ռահվիրայ) նոր շոգենաւը հասաւ Զամպէզի բերանը։ Նոյն ժամանակ հոն եկան խումբ մը միսիոնարներ, իրենց գլուխ ունենալով արիասիրտ Եպիսկոպոս Մաքէնդին, որ զրկուած էր Օքսֆորտի և Քէյմպրիճի համալսարաններէն Շիրէի հովիտին մէջ հաստատուելու համար։ Լիվինկսթըն կ'ուզէր միսիոնարական խումբը իսկոյն տանիլ Շիրէ, բայց կառավարութենէն հրաման ընդունեց Նիսաս Լիճն երթալու ուրիշ ճամբայ մը փնտռել Ռովուժա գետին երկայնքովը։

Եպիսկոպոսը իրեն հետ առնելով, անմիջապէս ճամբայ ելաւ իրեն տրուած հրամանը ի գործ դնելու, բայց նոր շոգենաւը տակնուվրայ ըրաւ անոր բոլոր ծրագիրները։ Փայնէր չքեղ փոքր շոգենաւ մըն էր, բայց ջուրին մէջ երկու ոտք աւելի խորունկ կ'իջնէր քան զոր պէտք էր, ուստի ստէպ աւաղակոյտին կը բաղխէր։ Լիվինկսթըն Ռովուժայէ գէպ ի վեր կարճ միջոց մը յառաջանալու

նաւոր նետեր կը նետէին ծառի կոճղերու և քարերու ետեւի պատագարանէն, և մարդ մը վիրաւորուեցաւ բազուկէն:

Լիվինկսթըն տակաւին խաղաղութիւն ընել կը ջանար քաջաբար և ազնուօրէն, բայց ի զուրկայրենիները վայրի կենդանիներու նման էին, որսի ծարաւի: Այնուհետեւ ասպատակողներէն քանի մը հոգի եւս եկան և սկսան կրակել իրենց հին տեսակ հրացաններով: Լիվինկսթըն անզէն էր, բայց խուժըն մէջ կը գտնուէին ոճանք որ նոր տեսակ հրացաններ ունէին, և ի պատասխան քանի մը հարուածներ արձակեցին: Այնինչ Աճառաները լսեցին ասոնց հրացանի գնտակներուն սուլը, փախան խուճապի մատնուած: Անոնցմէ ոճանք կը գոչէին թէ իրենք կ'ուզէին հետապնդել սպիտակամորթները և սպաննել զանոնք հոն ուր կը քնանային, բայց երբեք չհամարձակեցան վերադառնալ:

Այս էր առաջին անգամը որ Լիվինկսթըն չյաջողեցաւ խաղաղութիւն ընել, սակայն ոչ թէ իր կողմէն թերութեամբ մը: Բայց եթէ Մանկանձաներուն յիմարական ալաղակը չըլլար, հաւանօրէն պիտի յաջողէր:

Ան մնաց Մակուէրօ, մինչեւ որ պարտաւորեցաւ վերադառնալ Փայնէլը, և բաժնուելու ատեն անոր եպիսկոպոսին տուած խորհուրդն էր երբեք չմիջամտել ընդհանրուած կռիւներուն, նաեւ բարձրագաւառներուն վրայ մնալ, որպէս զի զերծ գտնուէին գետին մօտ ճարակող տնդէն:

Լիվինկսթըն և Քըրք հիմա սկսան խուզարկել նիստա Լիճը: Քառաթի նաւակ մը որ առադաստ մըն ալ ունէր, բնիկ բեռնակիրները ձողերու վրայ կախած, տարին Մըրչիսթըն կարկաշտասանքներուն գլուխը: Հոս զանիկա ջուրն իջեցուցին և թիավարելով ու առադաստ պարզելով վերին Շիթի հանդարտ ջուրերուն վրայէն անցան, մինչեւ որ հասան լճին: Հետեւելով արեւելեան ափուն որ հազար ծովածոցի ետեւէ գեղեցիկ քին, անցան ծովածոցի ծովածոցի ետեւէ կար ծիրաւ և պողաբեր ծովեղր մը, որուն ետեւ կար ծիրաւ և նեղոյն բլուրներու վեհաշուք շարք մը: Բամբակ և եգիպտացօրեն աղէկ կը բուսնէին և երկրախոյզները յաճախ կը տեսնէին այր մարդիկ որոնք կը մանէին, կ'ոստայնակէին և կը կարէին խրճիթներուն մէջ, մինչ կ'ինքնը եգիպտացօրենի տուններուն բոլորաթի հողերը կը փորէին: Բնիկները քաջ ձկնորսներ էին, և ամէն տեսակ ձուկեր կ'որսային նուրբ հիւսուած ուռկաններով և իրենց շինած փղոսկրեայ կարթերով:

Լիճը նշաւակ էր սաստիկ փոթորիկներու, և անգամ մը երկրախոյզները կատաղի մօրիկի մը բռնուեցան ծովեղրէն մէկ մղոն հեռու: Չէին կրնար ջամբաք ելլել, վասն զի քանի մը վայրկեանի մէջ կռակները այնքան բարձրացան և ծովափին վրայ այնպէս բուռն ոյժով կը պատռուէին, կը փշրուէին որ անոնց փոքրիկ նաւակը քարերուն զարնուելով կտոր կտոր պիտի ըլլար: Այնինչ որ կրնային ընել, նաւակին կողերը հովին բռնել էր իրենց թիակներով և ջանալ փոթորիկին

կատաղութեանը դիմանալ, Անոնք մէյմը ալիքնե-
րուն դագաթը կ'ելլէին, մէյմը խորը կ'իջնէին, և
այսպէս ժամերով կոռեցան ալիքներուն հետ, և
ամէն վայրկեան մահուան կը սպասէին: Մինչ իւ-
րաքանչիւր կոհակի ձերմակ չըթուներ կը դա-
ւարէր, անոնք կը բռնէին իրենց շունչը վախնա-
լով թէ մի գուցէ այն սպառնացող ծովը յարձա-
կէր փոքրիկ նաւակին վրայ և ծածկէր զայն իր
մէջ: Եւ սակայն կոհակ կոհակի ետեւէ անցաւ
սուրիւով և խոխոջելով նաւակին երկու կողմերէն
ալ, բայց ոչ մէկ կոհակ զարնուեցաւ անոր: Վեր-
ջապէս, երբ փոթորիկը հանդարտեցաւ, անոնք կա-
րող եղան ցամաք ելլել պնդացած և ցաւոտ մասն-
ներով, բայց շնորհակալու միտքերով:

Երկրախոյզները ծովեզերքին երկու հարիւր
մղոնի չափ հետեւելէ ետեւ գրեթէ լիճին գլուխը
կը գտնուէին, երբ ետ դառնալու ստիպուեցան:
Լիվինկսթըն կարգադրած էր Զամպէզիէ վար եր-
թալ, հանդիպելու համար Անդրիայէ եկող նաւի մը
որ իր կինը պիտի բերէր, որպէս զի կինը անգամ
մըն ալ աշխատակցէր իրեն, և նոյն նաւին մէջ
պէտքեր կային Փայնթերին համար, նաեւ փոքրիկ
շոգենաւը, զոր ինք զնած էր ջնջելու համար գե-
րիներու առեւտուրը Նիսասա լճին վրայ:

Դէպի Շիրէ իրենց ճամբուն վրայ Փայնթը
ծանծաղուտ մը ինկաւ, ուր հինգ շաբաթ մնալ
ստիպուեցաւ, մինչեւ որ գետը զանիկա նորէն լո-
ղացնելու չափ բարձրացաւ: Ի վերջոյ Լիվինկսթըն
հասաւ ծովը, և իր կինը գտաւ Կոբլոն յաճանաւին

մէջ, բայց անոնց մէկտեղ դալու ուրախութիւնը
երկար չտեւեց: Կինը իր հասնելէն քանի մը շաբաթ
ետեւ տենդէ բռնուեցաւ Շուփանկայի մէջ: Գիշեր
ցերեկ Լիվինկսթըն դարմանեց և խնամեց զանի-
կա իր ծայրագոյն հանձարով և հոգածութեամբ,
բայց ամէն բան ի զուր, 1862 Ապրիլին մեռաւ
կինը, և այս բանը Լիվինկսթընի կսկիծ եղաւ որ
տեւեց բոլոր իր օրերը:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԳԵՐԵՎԱՐՆԵՐԷ ՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Լիվինկսթըն հիմա ըրաւ երկրորդ ձեռնարկ
մը Նիսասա լիճը հասնելու Ռովոմա գետով: Երկ-
րախոյզները ճամբայ ելան թիաքարչ նաւակներով
Կոբլոն յաճանաւին յաւազներուն մէկ խումբին
հետ, և նաւարկեցին գետն ի վեր շատ օրեր ա-
ռանց չատ արկածներու, թէեւ երկու անգամ ի-
րենց ճամբէն անցնելու իրաւունքը բնիկներուն
հետ վիճարանութեան առարկայ եղաւ:

Անգամ մը բնիկներու ցեղ մը խռնուեցան գե-
տին երկու եզերքն ալ, և մինչ թունաւոր նետերը
կը զետեղէին իրենց աղեղներուն վրայ, սկսան ի-
կը զետեղէին իրենց աղեղներուն վրայ, սկսան ի-
րենց պատերազմական պարի տգեղ միմոսութիւն-
ները: Անոնց ցեղապետը գոչեց նաւակներուն, և
երկրախոյզներուն հրամայեց կանդ առնել և բաժ-
վճարել: Բանակցութենէ մը ետքը Լիվինկսթըն ա-

ւերակներով և ճերմկցած կմախքներով ծածկուած։ Մինչեւ իսկ այն երգիչ թռչունները լռած էին ամայացած բնակարաններուն շուրջ, իբր թէ չէին կրնար հանդուրժել և երգել այսպիսի թշուառութեան և ամայութեան մէջ, եւ սակայն անդուծ Փորթուկալցիները Մարիանոյի կը վճարէին իրենց գերիներուն համար, և Լիվինկսթըն զանոնք արգելելու կարողութիւնը չունէր։ Ամէն իր կրցածն էր յառաջ քշել իր գործը և հրատարակել բոլոր իր տեսածները, այն յոյսով թէ Բրիտանական կառավարութիւնը պիտի միջամտէր։

Բայց բազմը բոլորովին հակառակ եղաւ անոր։ Երբ երկրախոյզները Մըրփսըն Կարկաշտասանքները հասան, Լէյֆ Եփօսն քակեցին կտոր կտոր, և յետոյ սկսան ճամբայ մը շինել որուն վրայէն կարող ըլլային տանիլ զայն մաս մաս սահանքներուն գլուխը։ Այս ճամբուն մէկ մղոնին շինութեանէն առաջ Քըրք և Լիվինկսթըն երկուքն ալ վտանգաւոր կերպով հիւանդացան, և Քըրք պարտաւորեցաւ Անգղիա վերադառնալ։

Միեւնոյն ժամանակ հեռագիր մը եկաւ Բրիտանական կառավարութենէն, որով արշաւախումբը ետ կը կանչուէր։ Փորթուկալի կառավարութիւնը իր նաւերէն զատ բոլոր նաւերուն արգելած էր Զամպէզի մտնել, և Բրիտանական կառավարութիւնը խորհեցաւ թէ չէր արժեք միջամտել։ Ասոր նման դառն յուսախաբութիւն մը կրնար մարդուս եռանդը, բայց Լիվինկսթըն, քաջ և հաւատարիմ իր գործին, աննկուն մնաց։ Փայսնէրը

պէտք էր որ դեռն ի վար իջնելու համար քանի մը ամիս սպասէր ողորումներուն պատճառաւ, և միեւնոյն ատեն Լիվինկսթըն միտք ունէր նաւակով պարտիլ Նիսասայի շուրջ, դէպի ծով ճամբայ մը վնասելու համար Փորթուկալցիներուն կալուածէն դուրս։

Լիվինկսթընի բեռնակիրները անգամ մը եւս ճամբայ ելան նաւակ մը տանելու և Կարկաշտասանքներէն անցնելու համար, և ամէն բան ազէկ գնաց, մինչեւ որ եկան հարթ բայց արագաձիգ ջուրի մը, ամէնէն վերի կարկաշտասանքէն վար։ Աշխատութիւն խնայելու համար հոս նաւակը ջուրը իջուցուեցաւ և չուանով մը կապուած՝ գետնի վեր քաշուեցաւ։ Անոնց բոլոր միջերը նաւակին մէջ դրուեցան, նաեւ Մաքրոլոններէն մէկ քանին, որոնք նաւակը հեռու կը պահէին ժայռոտէն՝ ձողերով։ Երկու մղոն երթալէ ետեւ Մաքրոլոնները, որոնք սքանչելի նաւավարներ էին, ըսին թէ գետը չափազանց սրնթաց և վտանգաւոր է, և նաւակը գետեզերքը բերին։

Այն ատեն Զամպէզիցի մեծախօս նաւավարներէն ոմանք առին ձողերը և նաւակը քաշելու ջուանը, ըսելով թէ իրենք Մաքրոլոններուն պիտի սորվեցնեն թէ նաւակը ինչպէս տարուելու է կարկաշտասանքն ի վեր։ Լիվինկսթըն յառաջ անցած էր գետեզերքէն հեռու, և բան չէր գիտեր անոնց գիտաւորութեան վրայով, և ահա լսեց տագնապի բարձր ձիչեր։ Գետեզերք վաղեց անմիջապէս և տեսաւ իր միջերը և Զամպէզիցիները ջուրին

մէջ, և իր նաւակը՝ որ տակը վրան դարձած գետն
ի վար կը սուրար նետի նման:

Ուռմբին մէջէն ումանք վազեցին, բայց գետե-
զերքը այնքան դժուարին էր որ չէին կրնար ա-
րագ երթալ, և այլեւս երեք չտեսան նաւակը:
Զամպէզիկները լողալով գետեզերքն եկան և
ծուռկի վրայ եկած՝ իրենց ճակատները գետնին
դպցուցին Լիվինկսթընի առջեւ: Ան զանոնք վար
դրկեց Փայռէրին, աւելի պաշար բերելու համար,
և այս նոր յուսախաբութենէն ոչ ինչ վճատեցուց
զանիկա ու ինք ճամբայ ելաւ ոտքով պտըտելու
Նիսսայի շուրջը: Բայց Լիվինկսթըն հակառակ բո-
ւոր իր ջանքերուն լճին ծայրը չհասաւ, և ահա
Փայռէր վերադառնալու ժամանակը եկաւ երբ իր
վերջին նաւարկութիւնը պիտի ընէր Շիրէէ
դէպի վար:

Համալսարաններու միսիոնարութիւնն ալ վախ-
ճանի մը եկած էր ժամանակի մը համար: Մա-
քէնզի քաջ եպիսկոպոսը մեռած էր տենդէ բռնուե-
լով Շիրէէ դէպի վար ճամբորդելու միջոցին: Մնա-
ցած միսիոնարները աւելի աղէկ սեպեցին բարձրա-
գաւառներէն գետեզերքը իջնել, և մէկիկ մէկիկ
մեռան տենդէ: Հիմա Լիվինկսթըն մնացած միսիո-
նարները իրեն հետ տարաւ Փայռէր, որպէս զի մի
գուցէ նորէն գերեվարներուն ձեռքն իյնային:

1864 Փետրուարին Փայռէրը յանձնեց Բրիտա-
նական Օրէնքէ մարտանաւին, Զամպէզիկ բե-
րանը, մինչ իր սեպհական փոքրիկ շոգենաւը Զան-
դիպար տարուեցաւ Արէէ յաճաւորակին կապուած:

Հոս տեղեկացաւ թէ Անգղիոյ և Գլուխ Բարեյու-
սոյի մէջ շատեր զինք կը մեղադրէին Զամպէզիկ
արշաւանքին մէջ չյաջողելուն նաեւ Համալսարա-
նաց միսիոնարութեան դժբախտ վիճակին համար:
Լիվինկսթըն շատ վշտացաւ ասոր վրայ, վասն զի
ինք զիտէր թէ գլխաւոր պատճառը գերեվաճառու-
թիւնն էր: Եթէ Բրիտանական կառավարութիւնը
ճնշում բանեցնէր Փորթուկալցիներուն վրայ գե-
րեվաճառութեան վերջ տալու համար, երեք ան-
յաջողութիւն պիտի չպատահէր:

Լիվինկսթըն թէեւ պարտուած էր և յուսախաբ,
սակայն ձեռնթափ չեղաւ, վասն զի գիտէր թէ
Աստուծոյ դատին համար կը գործէր: Նաեւ հաս-
տատ կը հաւատար թէ եթէ իր հայրենակիցներուն
կարենար հասկցնել Ափրիկէի մէջ տեղի ունեցած
ամբարիշտ անդթութիւնը և աւերկութիւնը, ա-
ղատելու պիտի գային անոնք: Պարզապէս իր
պարտականութիւնն էր արթնցնել անոնց ի-
մացականութիւնը և անոնց ցուցնել ճամ-
բան երբ գային: Միտքը դրաւ Անգղիա այցելել և
հրատարակել ամէն ինչ որ գիտէր Ափրիկէի և
գերեաց առեւտուրին վրայ: Այնուհետեւ կ'ուզէր
վերադառնալ իր ռահվիրայի գործին և ուրիշ ծա-
նոթութիւններ ալ ստանալ:

Իր նաւադնացութեան համար ստակ ձեռք բե-
րելու նպատակաւ հիմա ջանաց ծախել Լէյք Նե-
սան, բայց երբ լսեց թէ Փորթուկալցիները զա-
նիկ կ'ուզէին գերեաց առեւտուրի համար, որո-
շեց զանիկա Պոմպէյ տանիլ:

Այս էր մին ամէնէն քաջայանդուղն մեծագործութիւններէն զոր երբեք կատարեց Լիվինկսթըն: Իրեն հետ առնելով նաւադներէն երեք սպիտակամորթ և ինը բնիկներ, ճամբայ ելաւ տկար փոքրիկ շոգենաւովը Հնդկաց Ուլկիանոսին 2,500 մղոնը կտրելու համար տամերչորս տակառաչափ հանքածուխով: Իր սպիտակամորթ նաւաստիներէն երկուքը հիւանդացան, ուստի շատ օրեր ինք և երրորդ սպիտակամորթը շոգենաւին մէջ պահակ սպասեցին չորսական ժամ փոխնիփոխ: Այնուհետեւ հովը դադարեցաւ և քսանըհինգ օր մնացին անշարժ, չհամարձակելով վատնել իրենց հանքածուխը: Ի վերջոյ հով մը ելաւ և կարող եղան դարձնալ գործածել առագաստները: Բայց իրենց նաւարկութիւնը աւարտելէ առաջ երկու կատաղի փոթորիկներէ ալ անցնելու էին:

Սակայն փոքրիկ պատուական Լէյպօ Նէսսն ապահով անցաւ ամէն բանի մէջէ, մինչեւ որ ծովային խոտեր և կանաչ ու դեղին ծովային օձեր հասկցուցին անոնց թէ մօտեցած էին Հնդկաստանի ծովեզերքին: Այդ ատեն քսանըութ ժամ միայն բաւելու ածուխ ունէին և իրենց պարէնը գրեթէ հատած էր: Բայց տակաւին կարող եղան շարունակել ճամբան և հասնիլ Պոմպէյ քառասունըհինգ օրուան նաւարկութենէ ետեւ: Լէյպօ Նէսսն այնչափ պզտիկ էր որ, ոչ ոք նշմարեց անոր ժամանումը մինչեւ որ Լիվինկսթըն ծովեզր ելլելով չճանչցուց ինքզինքը:

Լիվինկսթըն ժամանակին հասաւ Անգղիա և

գրեց արշաւանքին պատմութիւնը գիրքի մը մէջ որ կը կոչուի «Չամպէզի և Անոր Ճիւղերը»: Ինք ամէն տեղերէ կը հրաւիրուէր ուղերձներու, բանաստեղծութիւններու և հացկերոյթներու համար, բայց հազիւ Անգղիոյ մէջ իր գործը աւարտած վերադարձաւ Չանդիպար ի գլուխ հանելու համար իր կեանքի նպատակը:

Անգղիայէ մեկնելէն առաջ Նախարարապետը մարդ զրկեց Լիվինկսթընի, հարցնելու համար թէ բանի մը պէտք ունէ՞ր: Շատեր այդպիսի պարագայի մը մէջ ստակ կամ չքանչան պիտի խնդրէին, բայց Լիվինկսթըն բաց ի իր գործէն ոչ մէկ բանի վրայ կը մտածէր: Անոր միակ խնդիրքը սա եղաւ որ կառավարութիւնը Փորթուկալի հետ դաշնագրութիւն մը կնքէ գերեվարութեան ջնջման և Չամպէզիի օրինաւոր տուրեւառի առջև բացման համար: Այն ատեն հրաւիրուեցաւ Հասարակաց Խորհրդարանին մէկ յանձնաժողովին առջեւ, որոնք լսեցին անոր բոլոր դադափարները Ափրիկէի և գերեվաճառութեան մասին: Եւ սակայն այդ ատեն կառավարութիւնը անոր ծախքերուն համար և զանիկա Կեդրոնական Ափրիկէի հիւպատոս կարգեց, բայց առանց ամսականի և առանց հանդստեան թոշակի: Արքունի Սչխարհագրական Ընկերութեան մէջ գտնուած իր բարեկամները 1,500 Անգլ. ոսկի տուին նոր արշաւարկին համար, և Լիվինկսթըն անոնց խոստացաւ Գոնկոյի և Նեղոսի ճամարիտ ակերը գտնելու աշխատել:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱՓՐԻԿԵԻ ՍՐՏԻՆ ՄԷՋ

Լիվինկսթըն 1866 Մարտին ցամաք ելաւ Ռուս-մայի բերնին մօտ, և յիսունութերեք տարեկան հասակին մէջ սկսան դժուարութիւններու, թշուառութիւններու և վիշտերու եօթը երկար տարիները, որոնք մաշեցուցին զանիկա մահու չափի երեսունը-վեց բեռնակիրներ անոր հետ եկան, որոնց տասներեքը Հնդիկներ էին Պոմպէյէ, և տասնը՝ Եոհաննայիներ: Լիվինկսթըն շատ կը փափաքէր բեռնաբարձ այնպիսի կենդանի մը գտնել որ կարենար տոկալ ցեցէ ճանճին թոյնին, և այս փորձը կատարելու համար իրեն հետ բերաւ քանի մը ուղտեր, Հնդիկ բոբոդոններ, ջորիներ, էշեր և որթ մը, իր ճամբորդութիւններուն մէջ պաշար կրելը մեծ դժուարութիւնն էր, և փոխանակ անուղղայ ստահակներու, քանի մը զօրաւոր կենդանիներ պիտի ազատէին զինք այն սոսկալի կարօտութենէն զոր պիտի կրէր յետոյ:

Շատ չանցած սկսան անոր նեղութիւնները: Հնդիկներուն յանձնուած էր կենդանիներուն խնամածութիւնը, բայց անոնք անփոյթ գտնուեցան այդ մասին այնպէս անամօթօրէն, որ խեղճ կենդանիները մեռան իրարու ետեւէ: Լիվինկսթըն տեսաւ որ չէր կրնար վստահիլ այդ տասներեքէն ունէ մէկուն եթէ իր աչքէն հեռու ըլլային, և ի վերջոյ անոնք այնքան նեղութիւն եղան որ զանոնք ետ

ծովեզերք ղրկեց: Անոր յաջորդ գիւտը ու եղաւ որ Եոհաննայէ եկող տասը բնիկները ստահակներ և գողեր էին, և անոնցմէ մին, Մուսա, որ աշխատած էր Լէյպէ Նիսայի մէջ, ամէնէն չարն եղաւ: Նաեւ երկիրը աւերակ եղած էր դերեվարներու ձեռքով, և ուսուիքը հետզհետէ աւելի նուաղած էր, մինչեւ որ վերջապէս անոնք ապրեցան գլխաւորապէս եգիպտացորենով և քանի մը աղաւնիներով և նուամիդահաւերով զօրոնք կը զարնէին ճամբուն վրայ:

Գերեաց առեւտուրին հետքերը սոսկալի էին: Հոս, ինչպէս Շիրէի հովիտին մէջ, անգլթութիւն չկար որ գործուած չըլլար: Մինչեւ իսկ կիներ ծառերու կը կապուէին և կը թողուէին որ անօթու-թնէ մեռնէին, վասն զի անոնք այնքան յոգնած ու մաշած էին որ ա՛լ չէին կրնար քալել:

Այս կողմերը գերեվարներուն շատը Արաբներ էին, և Լիվինկսթընը անհանգիստ ընելու համար կ'ընէին ամէն ինչ որ կրնային: Լիվինկսթըն Նիսա հասաւ Օգոստոսին, տեղ մը՝ որ լծին աւերեւեան եզերքին կէս ճամբան կը գտնուէր, և հոս ուղեց դիմացը անցնիլ, բայց բոլոր նաւակները գերեվարներուն ձեռքն էին, ուստի չկրցաւ գտնել նաւակ մը որով դիմացի կողմը անցնէր:

Միտքը դնելով չյաղթուիլ, քալեց լծին հարաւային ծայրը շուրջանակի, և Շիրէէ անցնելով եւ կաւ երկիր մը ուրկէ անցած էր առաջ, Հոս հին ժամանակներ և հին բարեկամներ միտքը եկան, և

վիշտով մտածեց թէ արդեօք բոլոր իրենց աշխատութիւնները պարապ եղած էին։ Մտածեց նաեւ իր հաւատարիմ Մաքսիմիլիաններուն վրայ և փափաքեցաւ որ զանոնք ունենար այժմու բեռնակիրներուն տեղ։

Նիստա լճին հարաւային ծայրէն անցնելով հիւսիսային արեւմտեան ուղղութիւն մը բռնեց և եկաւ Մարէնկա անուն ցեղապետի մը գիւղը։ Հոս պատահեցաւ Արար գերեվարի մը, որ նենգութեամբ պատմութիւն մը հնարեց Լիվինկսթընի բեռնակիրները վախցնելու յոյսով, որպէս զի աւելի յառաջ չքալէին։ Ըսաւ Մուսայի թէ Մաքիթու անուն վայրենի ցեղապետ մը կը գտնուէր իրենց առջեւ, և թէ սոսկալի անգթութեամբ կը սպանէ բոլոր իր սահմաններէն անցնողները։ Մուսա հաւատաց այս պատմութեան, և չուզեց յառաջ երթալ։ Լիվինկսթըն ջանաց համոզել այդ երկչոտը թէ Մաքիթու չի գտնուիր այդ կողմերը, բայց իր բոլոր աշխատութիւնները անօգուտ եղան։ Մուսա և միւս ինը Եոհաննացի բնիկները խմբովին փախան, բայց մնացած բեռնակիրները հաւատարիմ մնացին Արարը յուսահատութեան մատնելով։

Լիվինկսթըն Մարէնկայի գիւղէն յառաջ դնաց դէպ ի Թանկանիքա լիճը, և իր դժուարութիւնները օրէ օր աւելի կը սաստկանային։ Գերեաց առեւտուրին պատճառաւ ուտելիքը նուազ էր, և բնիկները ծախելու քիչ բան ունէին։ Երկրախոյզը շատ օրեր Ափրիկեան եգիպտացորենով ապրեցաւ զոր կը խառնէր յատուկ այդ նպատակաւ բերած

իր քանի մը այծերուն կաթին հետ։ Յաջորդ դժբաղդութիւնն եղաւ իր այծերուն կորուստը։ Ուստի այս պատճառաւ իր ակռաները կտրտելու և թուլայալու վտանգին մէջ ինկան պինդ և կարծր եգիպտացորենը ծամելով, մինչ ինք համադամ և հիւթեղ ճաշ կ'երազէր։

Ուտեստի այս չգոյութենէն շատ տկարացաւ Լիվինկսթըն, նաեւ քալելէն շատ կը յոգնէր։ Յաճախ կը ստիպուէր մինչեւ մէջքը ճահիճներու մէջէ երթալ, և ճանճերու ամպով պատած տոչորիչ ցեղերէն ետեւ կու գար գիշերուան խոնաւ տաքութիւնը իջեւանի տեղին մէջ, բազմաթիւ մօեղնութեամբ օրու հետ օրոնք տենդ կը բերէին իրենց թունաւոր խածուածքով։ Ասոնք ամէնը բաւական նեղութիւն էին, բայց աւելի գէշը պատահեցաւ։

Օր մը բնիկ բեռնակիր մը, հաւանօրէն գերեվարէ մը կաշառուելով, աներեւութացաւ Լիվինկսթընի դեղերու տուփին հետ, և հիմա ան անպաշտպան մնաց տենդին դէմ։ Շուտով այնպէս պաշտպանեցաւ, որ երբեմն անզգայ կը պառկէր գեհիւանդացաւ, որ երբեմն անզգայ կը պառկէր գեհիւանդացաւ, որ երբեմն անզգայ կը պառկէր գեհիւանդացաւ։

Միեւնոյն ատեն Մուսա և միւս Եոհաննացիները ետ գացած էին Զանգիպար։ Անոնք գիտէին թէ ստակ պիտի չվճարուէր իրենց եթէ իմացուէր իրենց չար վարմունքը, ուստի երգում էին թէ Լիվինկսթըն մեռած է, անոր համար իր

հարաւ անիկա կուգայ, ըսին, խոշոր լիճէ մը որ
կը կոչուի Պանկուէլօ:

Լիվինկսթըն որոշեց նախ Պանկուէլոն փնտռել,
Մորոյէ ճամբայ ելլելով՝ դէպ հարաւ ուղեւորեցաւ
և եկաւ Քաղէմպէի գիւղը: Քաղէմպէ էր ցեղա-
պետ մը որ իր ժողովուրդը կը պատժէր անոնց
ձեռքերը և ականջները կտրելով: Քաղէմպէի քով
Լիվինկսթըն պատահեցաւ Արար վաճառականի մը,
Մուհամմէտ Պողարիպի, որ իսկոյն մեծ համարում
դրաւ երկրախոյլին վրայ: Մուհամմէտ առաջար-
կեց անոր ճաշել իրեն հետ, և Լիվինկսթըն նստաւ
փախաթի մը վրայ դռմածի և իւղի, կարկանդակի
և մեղրի խնձոր մը վայելելու, և յետոյ, շատ ա-
միսներէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով, իր սիրտը
տաքցուց բաժակ մը շաքարախառն խահուէով:

Բնիկներուն պատմածներուն նայելով, Պանկուէ-
լօ համեմուտ համար Քաղէմպէի երկրէն տասն
օր միայն պէտք էր քաշել, բայց հիմա Լիվինկսթը-
նի բեռնակիրները չուղեցին յառաջ երթալ: Անոնց-
մէ հինգը միայն հաւատարիմ մնացին ամենամար-
դասէր տէրոջ զոր երբեք ունեցած էին, և ուղե-
ւորութիւնն սկսաւ ասոնց հետ: Դարձեալ միեւ-
նոյն դժուարութիւններն ու յոգնութիւնները, կա-
րօտութիւններն ու տառապանքները, և Լիվինկս-
թընի զեղբորու տուփին գողցուելէն ի վեր, ոչինչ կար
մեղմելու համար տենողը կամ նուազեցնելու հա-
մար ցաւը: Եւ սակայն բոլոր ասոնց մէջ ա-
նոր համբերատար հաւատքը և հանդարտ քա-
ջութիւնը յառաջ տարին զանիկա, և 1868 Յու-
լիսին եկաւ հասաւ գեղեցիկ Պանկուէլօ Լիճին:
Անոր մէջ կղզիներ կը կէտկիտուէին, և Լիվինկս-

թըն այցելեց անոնցմէ մէկ քանին բնիկ կանոյով
մը, բայց երբ ուղեց լիճին դէպ ի միւս կողմը թիա-
վարել, կանօ վարողները չուղեցին: Կը վախնային
գերի իյնալէ:

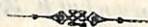
Արդարեւ գերեվարութեան անէծքը ամէն տեղ
կ'երեւէր երկրին մէջ: Պանկուէլոյի ճամբուն վրայ
Լիվինկսթըն պատահած էր գերիներու, որոնք կը
քալէին իրենց գերիի լուծերովը, և սակայն կ'եր-
թալէին իրենց գերիի: Անոնց միակ յոյսն էր մահը,
գէլին քաշելու ատեն: Անոնց միակ յոյսն էր մահը,
և յառաջ կը նայէին քինախնդիր ուրախութեամբ,
և վասն զի տգիտաբար կը հաւատային թէ իրենց ո-
վասն զի տգիտաբար կը հաւատային թէ իրենց ո-
գիտները կրնային վերադառնալ և սպաննել զիրենք
գերողները: Անոնց երգին նշանակութիւնը սա էր.
«Ոհ, դուք զիս կը զրկէք ծովագրը, բայց իմ լուծս
պիտի հանուի մահուան մէջ. ետ պիտի գամ ես
ձեզ բռնելու և մեռցնելու» Այնուհետեւ իբրեւ
յանկերգ անոնք կը չչէին իրենց ակռաներուն մէ-
ջէն դառն ատելութեամբ անուշներն անոնց որոնք
կապտած էին զիրենք իրենց ազատութենէն:

Լիվինկսթըն հիմա կը ջանար ետ դառնալ դէպ
ի Քաղէմպէի երկիրը, յոգնութենէ, անօթութենէ
և տենդէ բոլորովին մաշած: Հոս գտաւ Մու-
համմէտ Պողարիպը որ Եուճիճի կը վերադառնար,
և ուրախութեամբ ընդունեց Արաքին իրեն ընկե-
ւածնալու մարդասիրական առաջարկութիւնը: Եու-
ճիճի կը գտնուէր Թանկանիքայի արեւելեան ա-
փունքին վրայ, նաեւ դէպ ի Զանգիպար, գերիներ-
ու ճամբուն վրայ: Լիվինկսթըն, Զանգիպարէ
մեկնելէն առաջ, 1866 Փետրուարին, Տր. Բըրքի

հետ կարգադրած էր որ իրեն ղրկուէր պաշար, դեղեր, նամակներ և լրագիրներ որոնք սպասէին իրեն Յուճիճի, և հիմա կ'ակնկալէր իր զաւակներուն վրայով լուր և հիւանդութենէ ու ցաւէ ազատում:

Ճամբորդութիւնը սոսկալի էր, վասն զի Լիւվինկսթըն հետզհետէ աւելի տկարացաւ, մինչեւ որ վերջապէս աչքերը չլացան տեսդէ և ցաւէ, և օրերուն հաշիւն ալ մոռցաւ: Մուհամմէտ փրկեց անոր կեանքը զանիկա կախորրանով կրել տալով մինչեւ որ հասան Թանկանիքայի արեւմտեան ափունքը, և կանոյով անցան Յուճիճի: Տասնըութ օրուան նաւագնացութիւնը և իր նամակներուն և դեղերուն յոյսը մեծապէս վերակենդանացուցին զանիկա և ուրախութեամբ ցամաք ելաւ Յուճիճի: Բայց երկու մարդիկ որոնց յանձնուած էին իր պաշարները, գրեթէ ամբողջ ծախեր էին զանոնք փղոսկրի և գերիներու փոխարէն, և իր դեղերն ու թուղթերը թողուած էին Յուճիճի եանեմպէ, տասներեք օր հեռուն, մինչ հոն երթալու ճամբան փակ էր գերիի պատերազմի մը պատճառաւ:

Հիմա 1869 Մարտ ամիսն էր և ինք սպիտակամորթի մը երես տեսած չէր, ոչ ալ լսած էր իր զաւակներուն վրայով երեք տարիներէ հետէ:

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՄԱՀԱՅՈՒ ՀԱՐՈՒԱԾ ՄԸ ԳԵՐԵՎԱՐՈՒԹԵԱՆ

Լիւվինկսթըն իսկոյն գրեց Գրքի, Չանգիպար, որ աւելի պաշար ղրկուի Յուճիճի: Միեւնոյն ժամանակ նամակ մը ղրկեց Չանգիպարի Սուլթանին, խնդրելով անկէ տասնըհինգ վասակի բեռնակիր նոր պաշարները բերելու համար: Յետոյ ըստ կանոն շուտով հաւաքեց իր կողոպտուած բաներուն ըի մնացորդը, և գրեց իր նամակները և իր արարքմնացորդը, և գրեց իր նամակները: Հոս անոր եկան մէկ երեսնու տեղեկագիրները: Հոս անոր եկան մէկ երեսնու նամակ, բայց ասոնք գրեթէ երեք տարուան կու նամակ, բայց ասոնք գրեթէ երեք տարուան հետքերն ունէին, և իր բարեկամներուն գրած նամակներուն խիստ շատը մինչեւ ծովեզր անգամ նամակներուն խիստ շատը մինչեւ ծովեզր անգամ չհասան: Անգամ մը քառասունուերկու նամակի և զիտական արձանագրութիւններու տրցակ մը մէկանց ղրկեց, բայց անոնցմէ ոչ մէկուն վրայ լսուեցաւ նորէն:

Ասոր պատճառը շատ պարզ էր: Յուճիճի ստահակներու և գողերու որջ կը նմանէր: Գերեհաւաքուէին ծովեզրեք երթալու կամ անկէ դառնալու ատեն, Անոնք գիտէին թէ Լիւվինկսթըն դէմ էր իրենց առեւտուրին, և ուստի կ'ատէին զանիկա: Ոմանք, նման Մուհամմէտ Պողարիպի, բաւական խելք ունէին անոր մեծութիւնը տեսնելու, և անոր օգնելու: Բայց ուրիշներ, թէեւ բան մը ընելու չէին համարբակեր անոր երեսին առջեւ, ամէն բան կ'ընէին,

սակայն, անոր կոնսակին ետեւը անոր գործը կործանելու և ծրագիրները ի դերեւ հանելու համար։ Անոր ճամբորդութիւններուն մէջ ո՛ւր որ անոր պատահէին, կը ջանային վախցնել, յոխորտալ կամ կաշառել անոր բեռնակիրները որպէս զի ապստամբէին։ Ըսելով բնիկներուն թէ Լիվինկսթըն իրօք գերեզմար մը և լրտես մըն է, կը ջանային զանոնք համոզել որ անոր չտան ուտելիք, ուղեցոյց, կամ կանօ։ Գրեթէ տարակոյս չի կայ որ անոնք կը բռնէին անոր նամակները տանողները և կը կորսընցնէին նամակները։

Լիվինկսթըն Նուճիճիի մէջ երեք ամիս հանգչելէ ետեւ բաւական առողջութիւն զգաց նորէն ճամբայ ելլելու համար։ Զանգիպարէ եկող նոր բեռնակիրներուն համար հրամաններ ձգելով որ իրեն ետեւէն երթան, ճամբայ ելաւ իր հին հետեւորդներուն հետ և քիչ մը պաշարով զոր կարող եղած էր մէկտեղ հաւաքել։ Կանոյով Թանկանեիքա լիճին դիմացն անցաւ 1869 Յուլիսին, յետոյ հիւսիսային արեւմուտք ուղղուեցաւ և ոտքով ճամբորդեց դէպ ի Քապամպարէ Մանիեմա երկրին մէջ։ Հոս Լուսափուլա գետը, որ Պանկուէլօ և Մորօ լիճերէն կը վազէ, Լուսալապա անունով ծանօթ էր, և Լիվինկսթըն յուսաց խուզարկել զանիկա։ Արդեօք Լուսալապա նեղօսն է թէ Քոնկօն։ Այդ էր հարցը զոր ան կ'ուզէր ստուգել։

Քապամպարէի մէջ ցեղապետը կը կոչուէր Մոնէնքուս, անուն՝ որ կը նշանակէ «Տէր բաց գորչագոյն, կարմրադի թուլթակի» և անիկա այն-

քան բարեկամութիւն ցուցուց Լիվինկսթընի, որ ան տաճն օր հանգչեցաւ անոր գիւղին մէջ։ Այնուհետեւ երկրախոյզը նորէն ճամբայ ելաւ Նոյեմբերին և գնաց դէպ արեւմուտք Մանիեմայի մէջէն, մինչեւ հասաւ Լուսանա գետ, կէտ մը՝ որ Լուսալապա մեծ գետին հետ միացած տեղէն տասը մղոն հեռու կը գտնուի։

Երկիրը, որուն մէջէն անցան անոնք, զարմանալի էր իր գեղեցկութեամբ։ Բարձր արմաւենիներ և տախտակի, գերանի համար գործածելի ծառեր խիտ առ խիտ կը լեցնէին հովիտները և կը զգեստաւորէին բլուրներուն կողերը մինչեւ հորիզոնին գիծը։ Հսկայ գետնասող տունկեր և բաղեղներ, պարաններու չափ պինդ, կ'որորուէին կը փաթթուէին ծառերու հսկայ բուններուն չորջ կամ կը կախուէին ճիւղէ ճիւղ և ծառէ ծառ նաւի չուաններու նման։ Ծուշաններ, որձարմատներ (սաւա), հողմավարդեր (յասմիկի նման ծաղիկ մը), (էպ), հողմակիղ (չիչէյի) իրենց ճոխ գոյները վաղեմիկներ (նէրկիղ չիչէյի) իրենց ճոխ գոյները լոյսին կը բանային և իրենց անուշահոտութիւնը կը բուրէին օդին մէջ, մինչ ամէն տեսակ պտուղներ խիտ առ խիտ կը լեցուէին տերեւներուն մէջ։ Ծողոյողուն թուլթակներ, և ուրիշ գեղեցկափետուր թռչուններ կը թռչտէին, կը սլանային սաստիկ տաքութեան մէջ, մինչ տեսակ տեսակ կապիկներ ծառերուն բուններէն վեր կը վազէին, ճիւղերուն ծառերուն բուններէն կամ կ'օրօրուէին չուանի մէջերը կը վազվոտէին կամ կ'օրօրուէին չուանի նմանող բաղեղներէն կախուած։ Երբեմն ասոնց մէկ խումբը կը հաւաքուէին ծառի մը գագաթը և հոն

կը շատախօսէին, կարծես, օրուան լուրերուն և կապիկներուն աշխարհին վերջին նորոյթներուն վրայ, իրենց ակօսանքը ցուցնելով: Երբեմն իբր թէ աւելի լրջօրէն կը խօսակցէին իրենց դէմքերը ծամածռելով կապիկներուն քաղաքականութեան վրայ, և երբեմն երբեմն իրենց լրջութիւնը կորսնցնելով իրար կը հարուածէին ընկոյզներով և կեղեւներով: Մերթ ընդ մերթ անոնցմէ մին, կա՛մ ձանձրութեան պատճառաւ կա՛մ լոկ չարութեան համար, ճամբորդներուն կը նետէր զանոնք:

Շատ յաճախակի գիւղեր կը պատահէին, և բնիկներէն շատեր այծեր, ոչխարներ և հաւեր կը պահէին, նաև աւնէին եղիպտացորենի, պանանայի և չաքարեղէգի պարտէզներ: Ուրիշներ խեղճ և տղէտ էին, մինչեւ անգամ չէին գիտեր կրակ վառել սրածայր փայտ մը թանձր փայտի մը ծակին մէջ շրջալսելով:

Բնիկները շատ բարեկամ չէին, վասն զի կը կարծէին թէ Լիվինկսթըն գերեզմար էր: Անոնցմէ ոմանք իրենց համար կ'ըսէին թէ մարդակեր են, և Լիվինկսթընի բռնակիրները վախցնելու նպատակաւ կը ցուցնէին դանկ մը սոքոյի կամ կորիլլայի (կապիկի տեսակներ) զոր կերած էին իրենք: Եւ սակայն Լիվինկսթըն քննեց հասկցաւ թէ անոնք երբեք մարդ չէին ուտեր, բայց յաճախ որոգայթով կը բռնէին սոքօ մը խուրձ մը պանանայով և յետոյ տէգի հարուածով կը սպաննէին զայն, ուտելու համար:

Լուամայի մէջ ոչ մէկ բանով կարելի եղաւ հա-

մուղել բնիկները որ կանօ մը դնէին Լիվինկսթընի տրամադրութեան ներքեւ, որով ա՛ն խուզարկէր Լուալապան: Յետոյ Լիվինկսթըն հասկցաւ թէ նոյն իսկ իր բռնակիրները կը ջանային բնիկները իրենց դէմ հանել, մտածելով թէ այս կերպով զանիկա պիտի ստիպէին լքանել իր ճամբորդութիւնը և զիրենք իրենց տունները տանիլ: Իրաւ որ այս անարժան ստահակներուն տուած անդուլ անդադար ձանձրոյթը ճամբորդութեան բոլոր յոգնութիւններէն աւելի մաշեցուց զանիկա:

Լիվինկսթըն, յուսախաբ բայց անպարտելի, վերադարձաւ Քապամպարէ, և հոն կեցաւ շատ ամիսներ մինչեւ որ անձրեւային եղանակը անցաւ: Այնուհետեւ 1870 Յունիսին ճամբայ ելաւ միայն իր հաւատարիմ հետեւորդներուն, Սուսիի, Չումայի և Կարտնըրի, հետ և նորէն սկսաւ մեծ դետը և Կարտնըրի, հետ և նորէն սկսաւ մեծ դետը խուզարկելու ձեռնարկին: Բայց բնիկները, Արաբ-խուզարկելու ձեռնարկին չցուցուցին, և ներէն զրդուելով բարեկամութիւն չցուցուցին, և մերժեցին անոնց ուտելիք տալ, ուստի Լիվինկսթըն և անոր հետեւորդները շուտով հիւանդ եղան և ուժասպառ: Ցամաքին վրայ փուշերու մէջէ և սուր եղէգներու և խածնող տղրուկ-քալելով, և սուր եղէգներու և խածնող տղրուկներու մէջէ անցնելով, անոնց ոտքերը կտրուեցան և պատռուեցան, և անոնց վէրքերը չէին բուժուեր: և պատռուեցան, և անոնց միայն Քապամ-Ուրիշ ընելու բան չի կար, բայց միայն Քապամ-պարէ վերադառնալ, և զայս ըրին, և երբ հոն հասան այնքան յոգնած և կաղացած էին, որ երեք ամիս մնացին բուժուելու համար:

Լիվինկսթըն կը պատրաստուէր երրորդ անգամ

ճամբայ ելլել դէպ ի Լուալապա, երբ լսեց թէ Զանգիպարցի իր նոր բեռնակիրները իրեն կու գային: Նրկար ժամանակ սպասեց անոնց, նամակներ, դեղեր և պաշար ընդունելու յոյսով, բայց իր ժամանակը պարապ վառնուեցաւ և իր յոյսը ի դերեւելաւ: 1871 Փետրուարին տասը անպիտան գերիներ եկան մէկ նամակով միայն: Լիվինկսթընի երկոտանեակներով նամակները կորսուած կամ ջնջուած էին, և անոնց պետը, Շէրիֆ, ետեւը ետճիճի կեցած էր և Լիվինկսթընի պաշարները կը սպառէր:

Շաբաթ մը չանցած՝ նոր բեռնակիրները ապրտամբեցան, և Լիվինկսթըն իր բոլոր ոյժերը սպառեց զանոնք յառաջ քալել համոզելու համար: Բայց երկայնատուրիւնը և յաւելուածական վարձքը համոզեցին զանոնք յառաջ քալել, և վերջապէս Լիվինկսթըն հասաւ Նիանկուէ, Լուալապայի վրայ, 1871 Մարտ 29ին: Հոս դարձեալ Արաբ գերեվարները անոր կանօ ստանալուն արգելք եղան, ուստի Լիվինկսթըն այլեւս չկրցաւ աւելի յառաջ երթալ գետն ի վար: Բայց լսելով թէ Լուալապա դէպ արեւմուտք կ'երթար, խորհեցաւ թէ ատիկա թերեւս Քոնկոն է:

Մինչ Լիվինկսթըն կը մտածէր թէ այնուհետեւ ինչ ընելու էր, իր աչքերուն առջեւ տեղի ունեցաւ բան մը այնպէս ծայրագոյն աստիճան անգըթական, որ ուրիշ ամէն բան աւելց տարաւ իր միտքէն: Ինք կը պտրտէր Նիանկուէ, գետեղերքի բնիկ շուկային մէջ, մարդոց իրենց ապրանք-

ները փոխանակելը դիտելով: Միւս եզերքէն բնիկները կու գային կանոններով ամէն օր, առեւտուրի միանալու, և առաւօտուն անոնցմէ իւր 1,500, շատը կիներ, ներկայ կը գտնուէին:

Մինչ Լիվինկսթըն իր հիւզակը վերադառնալու կը պատրաստուէր, տեսաւ որ Արաբներէն շատը իրենց շուրջը պատած էին հրացաններով, և ահա հրազէնի ձայներ լսեց իր ետեւը շուկային մէջէն: Անմիջապէս դառնալով, տեսաւ որ Արաբները հրազէն կ'արձակէին անօգնական ամբոխին կեդրոնին ուղղեալ, որոնք դէպ իրենց կանոնները կը փախչէին ճիշեր արձակելով: Բոլոր կանոնները խոնուեցան փոքրիկ գետակի մը մէջ, և բնիկները կը պայքարէին և իրարու վրայ կ'իյնային զանոնք դուրս հանելու համար իրենց ըրած ճիգին մէջ:

Այն ատեն Արաբներու մեծ խումբ մը գետակին մօտ ծածկուելով հրազէններ արձակեցին խոնուած ամբոխին վրայ, և կոտորածը զարհուրելի եղաւ: Հարիւրաւորներ գետը մխրճուեցան և կը ջանային միւս եզերքն ելլել, մինչ մարդասպանները անոնց վրայ կը կրակէին ջուրին մէջ: Կանոններէն մէկ քանին ջուր իջուցուեցան, և անոնց մէջ գտնուողները փախան աղատուեցան, ուրիշ կանոններ չափազանց բեռնաւորուելով չրջեցան: Լողացողներէն շատեր ժողվուեցան իրենց բակամներէն, բայց մեծ բազմութիւն մը տարուեցան զօրաւոր հոսանքէն և ընկղմեցան: Բոլորը, իբր երեք չորս հարիւր, կորսուեցան: Արաբ մը առաւ իբր երեք չորս հարիւր, կորսուեցան: Արաբ մը առաւ կանօ մը և սկսաւ ժողվել ողջ մնացածներէն մէկ

քանին, բայց Լիվինկսթընի երեւումը ամէցունց զանիկա, որ զսնունք անոր խնամքին թողուց, Լիվինկսթըն երեսունէ աւելի ազատեց անոնցմէ, և զանոնք ապահով պահեց մինչև որ կարող եղաւ վերադարձնել իրենց ժողովրդին։ Մինչ կոտորածը կը շարունակուէր, Արաքներուն գնդակները առին տարին ամէն ինչ որ թողած էին ընկնները իրենց փախուստի սարսափին ու խուճապի միջոցին։

Լիվինկսթըն իսկոյն որոշեց Եռեճիճի վերադառնալ, և տեղեկագիր մը ղրկել Անգղիա այս ամբարիշտ բռնաբարութեան մասին։ Վստահուած թիւն կը զգար թէ իր հայրենակիցները հիմա պիտի գային այս դժբաղդ երկիրն ազատել, և իրաւունք ունէր։ Լուալապայի կոտորածին վրայ իր տուած տեղեկագիրը Կեղորոնական Ափրիկէի գերեվարութեան մահացու հարուածը եղաւ, վասն զի արթընցունց, յուզեց ամբողջ Անգղիոյ ժողովուրդը։ Բրիտանական կառավարութիւնը իսկոյն դործի սկսաւ և, ուրիշ ազգերու ձեռնտուութեամբ, գերեվաճառութիւնը կամաց կամաց բայց ստուգապէս վերջ գտաւ։

Դէպ ի Եռեճիճի ուղեւորութիւնը դժուարութեամբ և վտանգներով լի եղաւ։ Լիվինկսթըն շատ հիւանդ էր և ցաւ կը զգար ճամբուն ամէն մէկ քայլին, բայց իր պարտականութեան սէրը յառաջ մղեց զինք, երկչոտ Արաք գերեվարները գիտէին անոր գիտաւորութիւնը, և թէպէտ չհամարձակեցան անձամբ անոր ձեռք դպցնել, ջանացին ճամբուն վրայ գտնուող ցեղերը համոզել զանիկա

սպաննել։ Բայց ընկններուն մեծ մասը իրենք անձամբ տեսած էին հիմա թէ Լիվինկսթըն գերեվար չէր, և պատասխանեցին թէ ան էր «բարի մարդը», և իրենք չէին ուզեր սպաննել զանիկա։ Այսու ամենայնիւ անոնց մէջէն ոմանք դարանակալ եղան, և տէգեր նետեցին անոր վրայ անոր անցնելու միջոցին։ Ան քանի մը անգամ մազապուր զերծաւ, և օր մը տէգ մը սկրթեց անոր վիզը և ուրիշ մը վրիպեցաւ անկէ քանի մը մատնաչափ միայն։

Ի վերջոյ, 500 մղոնէ աւելի երեք ամիս ամէն օր տառապելէ և վտանգի ենթարկուելէ ետքը թանկանելիքայէ անցաւ և հասաւ Եռեճիճի Հոկտեմբերի վերջերը։ Հալած մաշած և մահուան դուռը հասած էր, և հիմա հասկցաւ որ յետին աստիճան աղքատացած և մուրացիկ ըլլալու վիճակի մէջ կը գտնուէր։ Շէրիֆ փախած էր բոլոր անոր մթերքով և պաշարներով և երբեք բան մը թողուած չէր։

Այս զարհուրելի կարօտութեան մէջ բարեկամ մը եկաւ անոր յանկարծ, իբր թէ ամպերէն վար իյնալով։ Օր մը անոր հետեւորդները լսեցին թէ սպիտակամորթ մարդ մը Եռեճիճի կու գար, և վազեցին պատմել իրենց տէրջոյ։ Լիվինկսթըն գնաց դիմաւորել օտարականը, և զարմանքով իմացաւ թէ երիտասարդ օրագրող մը, Հ. Մ. Սթանլի, զինք ազատելու կու գար մթերքներու մեծ կարաւանով մը։

Գերիններու առեւտուրին զէմ Լիվինկսթընի դործը այնքան շատ սիրելի ըրած էր զանիկա Ամերիկայի մէջ, որ Ամերիկացի մը Ճ. Կորտոն Պէ-

աւելորդ հանդերձները, նաեւ խոստացաւ աշխատել և գտնել անոր յիսուէն պարկեշտ բեռնակիրներ Զանդիպարի մէջ. 1872 Մարտ 14ին անոնք իրարմէ բաժնուեցան մեծ ցաւով, վասն զի իրար մեծապէս սիրած էին:

Լիվինկսթըն սպասեց Եռնիեանեմպէ մինչեւ Օգոստոսի վերջը, երբ յիսուէնքօթը նոր բեռնակիրներ, զորոնք Սթանլի ընտրած էր, պաշարներով եկած էին Զանդիպարէ: Անոնք պարկեշտ և հաւատարիմ մարդիկ էին, և անոնց հետ, որպէս զի օգնեն իրեն, Լիվինկսթըն ճամբայ ելաւ զուարթ ոգով իր վերջին ուղեւորութիւնը կատարելու: Կը յուսար անցնիլ Պանկուէթօ լճին հարաւային ծայրին բոլորտիքէն, յետոյ Մորօ լճին արեւմուտքի կողմը դէպ ի Լուալապա, և այն ատեն պիտի ջանար հասնիլ Նեղոս:

Վեց շաբաթէն հասած էին Թանկանիքայի հարաւային ծայրը, և 1873 Յունուարէն առաջ կտրած էին Զամպէզէի հովիտը: Զամպէզէ գետ մըն է որ կը թափի Պանկուէթօ, Այնուհետեւ այդ լճին հարաւակողմը ճամբորդեցին, բայց անձրեւային եղանակը կանուխ եկաւ այդ տարի, և իրեն հետ բերաւ սովորական ողողումներն ու տենդը:

Լիվինկսթըն վաթսուէն տարեկան էր, և անցեալ եօթը տարիներուն յոգնութիւնը և տառապանքը հիմա սոսկալի կերպով զգալի եղած էին: Նորէն ծանրապէս հիւանդացաւ, և օր ըստ օրէ աւելի կը տկարանար: Անոր հաւատարիմ բեռնակիրները, որոնք կը սիրէին զանիկա իբրեւ հայր, ա-

մէջ ինչ որ կրնային ըրին, զանիկա խնամելու համար, և զանիկա մղոններով տեղ տարին ճահիճներու և ողողումներու մէջէ: Եթէ այս ազնիւ հետեւորդները Լիվինկսթընի հետ ըլլային վեց տարի առաջ, անոր գործը շատոնց կատարուած պիտի ըլլար: Լիվինկսթըն երբեմն երբեմն կը սկսէր խորհիլ թէ ինք պիտի չլինէր իր գործը: «Ես երբեք կարող պիտի չըլլամ խաղալու ժամանակ ունենալ», գրեց բարեկամի մը որ կը հանգչէր դժնդակ գործի մը կեանքէ ետեւ:

Օր ըստ օրէ, անողորմ անձրեւին մէջ չարհաբանքով կ'անցնէին ճախճախտաներէ, ողողուած վայրերէ և բարձրացած գետերէ, որ երբեմն մինչեւ իրենց պարանոցը կը հասնէր, բեռները իրենց գլխուն վրայ: Պինդ գետին հազուադէպ էր, մինչ ուտեստը հետզհետէ աւելի կը նուազէր և տենդը հետզհետէ աւելի կը սաստկանար: Բեռնակիրները խիստաբար, այսինքն պատգարակ, մը չիենցին, վասն զի տեսան որ իրենց պուստան (տէրը) այլեւս անկարող էր նստելու: Չի կար հիւանդի յատուկ կերակուր, վասն զի կաթը, ամէնէն պիտանացուն, կարելի չէր ստանալ:

Լիվինկսթըն չորս օր այնքան տկարացած էր որ չէր կրնար գրել իր օրագրութեան մէջ ուեւէ բան բաց ի թուականէն: Այն ատեն, Ապրիլ 27ին, տկար տկար գրեց գէշ գրով, «Բոլորովին տկարացած և մնացած . . . բժշկուել . . . Մարդ զրկեցի ցած և մնացած . . . Գալուստին քաջութիւն ունէր և բուժուելու յոյս, բայց իր ծառա-

ները՝ միայն վիշտ Բոլոր երկիրը պտտեցան, պրպտեցին մղոններով, բայց չկրցին ձեռք բերել միակ այծ մը:

Տեսան որ անոր վախճանը մօտ էր, և զանիկա տարին աւելի բարձր գետին մը և Ապրիլ 29ին հասան գիւղը ցեղապետի մը որ կը կոչուէր Չիթամպօ: Հոս անոնց արագաշարժ և հանճարեղ ձեռքերը քանի մը ժամու մէջ Լիվինկսթընի համար շինեցին հիւղակ մը, և մեծ ցաւով հոն դրին զայն ոստերէ և չորխոտերէ անկողնի մը վրայ, վերմակներու ներքեւ: Սուսի զանիկա նայեցաւ յաջորդ բոլոր օրը, և Մաճուարա գիշերը հակեց իր տէրոջ դրանը դուրսը: Գիշերուան խորութեան մէջ Մաճուարա եկաւ կանչեց, «Եկուր Պուանային քով, Սուսի, ես կը վախնամ»:

Սուսի և քանի մը ուրիշներ ակնածանքով հիւղակին մէջ սողոսկեցան, և մոմի մը պլպլացող լոյսով տեսան կեդրոնական Ափրիկէի փրկիչը մեռած՝ անկողնին քով ծունկի վրայ, ձեռքերը երեսին դրած՝ բարձին վրայ:

Փառաւոր բան է ընկերաց համար մեռնիլ, նաեւ փառաւոր է և շատ անգամ շատ աւելի դժուար՝ ապրիլ անոնց համար: Լիվինկսթըն ըրաւ ասոնց երկուքն ալ: Արդարեւ այն խոնարհ Պլանթայրցի գործաւոր տղան ըրած էր ամենաաղնիւ և ամենաբարձր բանը զոր մարդ կրնայ ընել: Ան իր ամբողջ կեանքը տուած էր Աստուծոյ նուազ երջանիկ արարածներուն համար: Եւ զայս ըրած էր ոչ

ստակի ոչ ալ համբաւի համար, այլ միայն իր առ Աստուած և առ մարդիկ սիրոյն համար:

Մայիս 1ի գորշ արշալոյսին, անոր հաւատարիմ հետեւորդները վրանին կրակին բոլորտիքը հաւաքուեցան խորհրդակցելու համար: Խօսեցան իրենց սիրեցեալ Պուանային վրայ: Ան էր տէր մը՝ որ երբեք չծեծեց իր բեռնակիրները, և որ դարմանեց զանոնք իբրեւ իր զսակները երբ հիւանդացան: Ո՛չ ապաքէն ան եկած էր մեծ Թագուհին հեռաւոր երկրէն, ոչ թէ գերելու, ինչպէս Փորթուկալցիները կ'ընէին, այլ մարդիկ ազատագրելու: Այո, ան էր մեծ ձերմակ ցեղապետ մը, և պէտք է որ հայրենիքն երթայ իր հայրերուն գերեզմանատունը: Այս էր վճիռ, և իրենք զայս պիտի ընէին կամ մեռնէին: Ան իր իմաստութենէն մաս մը հաղորդած էր Սուսիի և Չումայի, և անոնք պետերը պիտի ըլլային:

Այն ատեն Սուսի և Չումա շինեցին իրենց ծրագիրները, Յաբգական հոգածութեամբ համբեցին և ծրարեցին իրենց տէրոջ բոլոր գոյքերը և գիւղին մօտ բաց տեղ մը տարին անոր մարմինը: Հոս անոնցմէ ոմանք շինեցին նոր հիւղակ մը՝ արեւին դէմ և սկսան մարմինը զմօսել, մինչ որ ինքնաբերական անոր բոլորտիքը փայտեղէն ափսոսանքով շրջապատեցին: Դուրսը, չորս կողմը, իրենց հանակ մը շինեցին: Դուրսը, չորս կողմը, իրենց համար հիւղակներ շրջապատեցին, և գիշեր ցերեկ հակեցին մինչեւ որ աւարտեցաւ զմօսելու գործը:

Լիվինկսթընի սիրտը թաղեցին խոշոր մկուլա

բու, Բայց անոր ազնիւ ոգւոյն գործը չվերջացաւ: Բոլոր մարդիկ փութացին պատու մատուցանել անոր, և շատեր հիմա սկսան կատարել անոր պատուէրը: Ան ըսած էր անգամ մը, թէ եթէ ինք կա-
րող ըլլար միայն վախճանին բերել գերեզմանա-
ռութիւնը, զանիկա պիտի համարէր «չատ աւելի մեծ մեծագործութիւն մը քան բոլոր գետի ակե-
րուն գիւտը միանգամայն»:

Լիվինկսթընի գերեզմանին վրայի լալօնքը անոր հայրենիքին վրայ փողի ձայնի մը նման հրաւէր եղաւ զէպ Ափրիկէ: Ուրիշ քաջարի անձինք զէպ յառտջ խուժեցին շարունակելու և յառաջ վարելու հա-
մար այն գործը զոր սկսած էր անանձնաւոր Սկոպտիացի գիւղացի պատանին. և հիմա Ափրի-
կէի մէջ գերեզմանառութիւնը գրեթէ վերջացած է: Լիվինկսթըն սղոցեց առաջին գերիի լուծը Շիրէի հովիտին մէջ, Կորտոն, Քիչնըր, Մաքտոնալտ և Ուինկէյթ քանդեցին գերեզմանութեան վերջին ամ-
բոցները Նեղոսի վրայ:

Լիվինկսթըն քիչ մնաց որ գտնէր Նեղոսի ակը, բայց գտաւ Քոնկոյի, աշխարհի երրորդ մեծագոյն գետին, ակը: Սթանլի, լրացուց ոահվիրայութեան մնացած բաժնին մեծագոյն մասը:

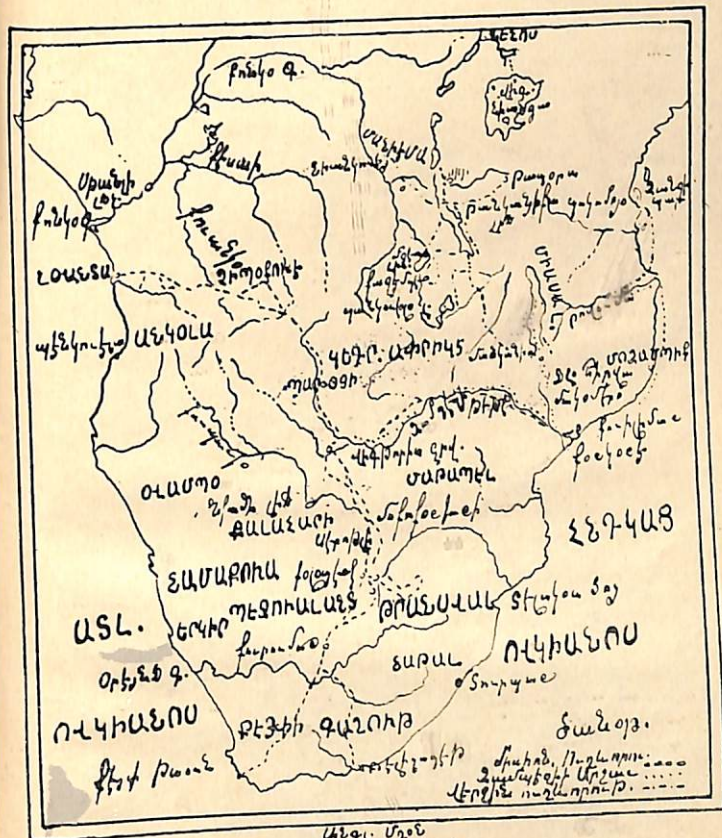
Հիմա աղուոր ճամբայ մը կ'անցնէ Մըրչիս-
սըն Կարկաշատահանքներէն, մինչ Նիասա Լճին վրայ կը նաւարկեն Բրիտանական երկու մարտա-
նաւ և վաճառականական շոգեհաններու տորմիդ մը: Համալսարաններու Միսիոնարութիւնն ալ ի-
րեն յատուկ շոգեհանն ունի Լճին վրայ, և ուրիշ

միսիոնարութիւններ ալ ոգի ի բոլին կ'աշխատին Լիվինկսթընի ծրագիրներուն վրայ: Թանկաներէս Լիճը Նիասայի կցուած է ճամբայով մը, և ընդ-
հուպ կարելի պիտի ըլլայ հոն հասնիլ երկաթու-
ղով Վիքթորիա Զրվէտներէն:

Բաց աստի, Եւրոպական ազգերը Ափրիկէն
բաժնած են իրենց մէջ: Անգղիացիք իրենց խնամ-
քին ներքեւ առած են իբր երեսուն միլիոն սե-
ւամորթներու երկիրը, և կը ջանան արդարու-
թեամբ կառավարել զանոնք: Լիվինկսթըն եւս
կ'ուզէր որ Անգղիացիք սորվեցնեն անոնց իրենց
կեանքերը լաւագոյն կերպով գործածել, և ինք
փորձով հաստատեց թէ ազնուութիւնն ու ար-
դարութիւնը կրնան ազնիւ մարդիկ չինել նման
Սուսիի և անոր հաւատարիմ խումբին: Եթէ Քրիս-
տոնեայ ժողովուրդներ այս պարտականութիւնը
կատարեն հանգէպ Ափրիկեցւոց, անոնք անոնց
քով պիտի կանգնին երբ իրենց պէտք ունենան:

Տակաւին կը գտնուին Ափրիկէի մէջ սեւա-
մորթներ որոնց զէմքերը կը պայծառանան ուրա-
խութեամբ երբ կը լսեն Լիվինկսթընի անունը:
Խուժեամբ երբ կը լսեն Լիվինկսթընի անունը
և Սնոնք հարցումներու պիտի պատասխանեն և
հարցումներ պիտի ընեն իրենց արտառոց կերպե-
րով, այն մեծ մարդուն վրայով, զոր կ'անուանէին
«Այո, «Իմաստուն Սիրտը և Մարդոց Բուժիչը»:
«Այո, մենք սիրեցինք զանիկա և ծառայեցինք ալ անոր»:
Ո՛չ ապաքէն ան էր մեր Պուանան, որ երբեք
չծեծեց իր բեռնակիրները: Հարկաւ մենք զանիկա
եւ զրկեցինք մեծ ձերմակ Թագուհիին: Ո՛չ ապա-

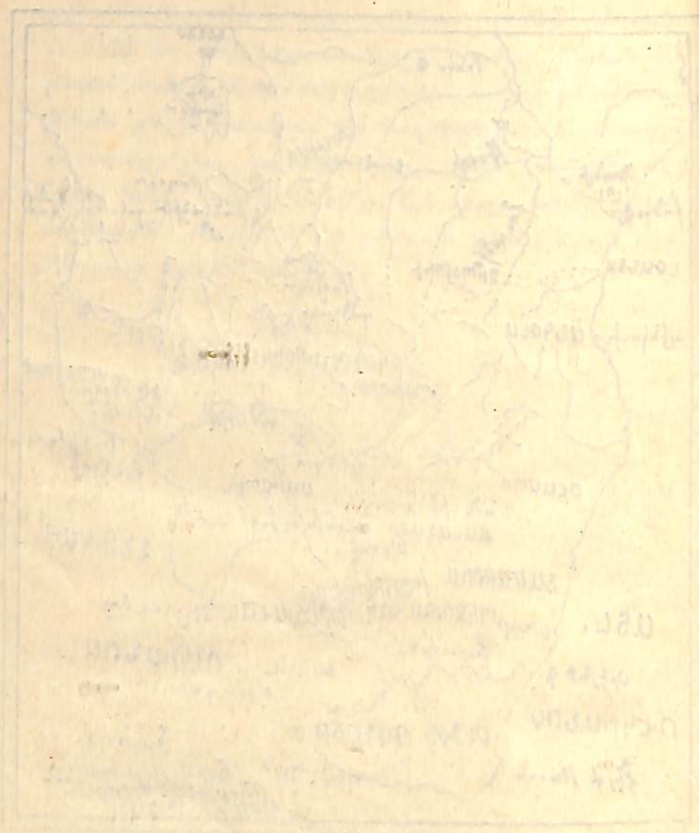
քէն ան Ափրիկէ ղրկեց ղանիկա, ոչ թէ փղոսկր
և ոսկի ու գերիներ ստանալու համար, նման Ա-
րտըներուն և Փորթուկալցիներուն, այլ իմաստու-
թեան բարի պատգամ մը հաղորդելու և մարդիկ
ազատագրելու համար: Դուք ձեր երկրին մէջ
անոր նման շատեր ունի՞ք: Ահ, բայց անոր սիրտը
տակաւին Ափրիկէ կը գտնուի Զիթամպոյի մէջ,
մվուլայի ծառին ներքեւ:»

ԱՅՈՒՆ ԵՐԵՎԱՆ
0 50 100 200 300 400 500

ԱՓՐԻԿԵՆԻ

1
A
C
D

1/2

Գ/ն 2 Դաճ.

Հայաստանի Ազգ.

NL042

10760